

پښتو څوارلس سوه کاله پخوا

ليکوال

ارواښاد علامه عبدالحی حبيبي

Ketabton.com

تړون

د مطيع الله روهينال په نوم چي د
لوی استاد علامه عبدالحی حبيبي په
سلگونو مقالې راټولي کړي او دهغه
جملې څخه يې په لسگونو مقالو ته
کتابي بڼه ورکړې ده.

د کتاب خالکړنې:

د کتاب نوم:	پښتو څوارلس سوه کاله پخوا
ليکوال:	علامه عبدالحی حبيبي
د خپرونو لړ:	(۴)
چاپکال:	۲۰۰۵م
چاپ ځای:	يونايټيډ پريس، کوټه
کمپوز، ډيزاين:	د پښتو ادبي غورځنگ اداره
خپرنډوی:	پښتو ادبي غورځنگ کوټه

د سريزي پر ځای

د پښتو اکاډمۍ پېښور مجله "پښتو" پخوانۍ گڼې چې د لوی استاد ارواښاد پوهاند علامه عبدالحی حبیبی یوه اوږده علمي او څېړنیزه مقاله د پښتو ادب یو ورک څپرکی (پښتو څوارلس سوه کاله پخوا) تر سرلیک لاندې پکښې چاپ شوې وه، په لاس راغلې، څنگه چې مې دغه مجلې سره واړولې او د مقالې ځینې برخې مې ولوستلې نو د هغو څو کرښو لوستلو دې ته وهڅولم چې دغې ارزښتناکې مقالې ته باید کتابي بڼه ورکړم.

د لوی استاد دا علمي او څېړنیزه مقاله د نوموړي اکاډمیک مرکز په خپرېدونکې درې میاشتني "پښتو" مجله کښې په لومړي ځل د ۱۹۶۰م کال د جنوري-دسمبر په گڼه کښې پر یوه ځای د مجلې د لسم مخ څخه تر څلورینځوسم مخ پورې خپره شوې ده، د یادولو وړ ده چې هغه وخت د دې مجلې چلوونکی خیال بخاري او نگران یې مولانا عبدالقادر وو. د ټول کال گڼې یې يعني څلور واړه یې د یوې گڼې په بڼه چاپ شوي دي د مقالې سره د ادارې له خوا دغه څو کرښې لیکل شوي دي، چې دلته یې راوړم، "ښاغلی عبدالحی حبیبی موږ ته دا

(ب)

علمي او تحقيقي مقاله پروسخ کال د اگست په مياشت کښه رااستولې وه موږ د ښاغلي حبيبي په رسم الخط په ځاي پرېښودې دې او ډيرې گوتې مو پکښه نه دي وهلي" (اداره) هم دغه رنگه دا مقاله دويم وار په همدې مجله کښي د ادارې لخوا خپره شوې چې دغه څو کرښي د ادارې له خوا پرې ليکل شوي دي، "د خداي بخښلي عبدالحی حبيبي دا مقاله څه دېرش کاله وړاندې د ادارې شائع کړې وه اوس يې دوباره په دې غرض بيا شائع کوي چې ښاغلي لوستونکي د پښتو او پښتنو د اصل نسل پخپله کوم تېوسونه کوي د هغو په باره کښه څه جواب ترلاسه کړي دې، سره سره به اداره دهغو محقيقينو ليکونه هم وخت په وخت که خیر وی شائع کوي څوک چې د حبيبي صاحب د نظرياتو سره اتفاق نه لري" (اداره)

د پښتو مجلې چلوونکو دغه مقاله دويم وار په څلورو گڼو کښي بشپړه خپره کړې چې لومړۍ برخه يې د ۱۹۸۹م کال د اپرېل په گڼه، دويمه برخه يې د ۱۹۸۹م کال د مۍ، جون په گڼه، درېيمه برخه يې د ۱۹۸۹م کال د جولاني، اگست، سپتمبر په گڼه، او څلورمه برخه يې د ۱۹۸۹م کال د اکتوبر، نومبر، دسمبر په گڼه کښي بشپړه چاپ شوې ده، هېره دي نه وي چې هغه وخت د "پښتو" مجلې نگران محمدنواز ظاهر و، او چلوونکي يې ډاکټر راج ولي شاه خټک او پېغله سلمی شاهين وو.

(ت)

د لوی استاد د مقالو او آثارو په کتابي شکل او دوهم ځل چاپېدو کښي پښتانه زلميان په پوره ډول نه وو بريمن شوي، چې د مرگ استازي د دې پراخي سيمي او درست پښتون پر کور باندي يو بل ستر او نه جبرانېدونکي ناوړين مېلمه کړي. د ارواښاد لوی استاد اوسمهاله ځای ناستی اکاډميسن پوهاند علامه رشاد بابا يې را څخه بېل او د تل لپاره يې د هغوی د پوهنيزو او څېړنيزو پېرزوينو څخه بې برخي کړو. کندهاري زلميانو ترزياتي کچي د لوی استاد علامه حبيبي د آثارو چاپ ته ملا ترلې چې ترزياتي اندازې کاميابه هم دي. خو د يادولو وړ ده چې اوس د پښتو ژبي د نور چوپړ په څنگ کښي د ټولي پښتونخوا د ليکوالانو دا دنده ده چې د نوموړو پوهانو (لوی استاد ارواښاد علامه حبيبي او ارواښاد علامه رشاد بابا) آثار چاپ کړي.

د لوی استاد دا علمي او څېړنيزه مقاله "پښتو څوارلس سوه کاله پخوا" په دې نيت د کتاب په بڼه کښي چاپوو، چې يوې خواته د لوی استاد څه نا څه حق پر ځای شي او بل د پښتو ادب دغه ورک څپرکي په کتابي ډول مينه والو ته وړاندي کړو، ما چې کله دغه مقاله څو واره ولوستله نو دې نتيجې ته ورسېدم چې دغه ارزښتناکه مقاله بايد پخوا لا په کتابي بڼه چاپ شوې وای، ما هڅه کړې چې د لوی استاد ارواښاد علامه حبيبي دغه ارزښتناکه مقاله په خپله اصلي بڼه کښي تاسو ته وسپارم، خداي شته چې ترکومه حده زه د لوی استاد له نثر سره

د پښتو ادب يو ورک څپرکی

پښتو څوارلس سوه کاله پخوا

د بغلان ډېر ليک، د روزگان ډېر ليک،

د غزني لويگان

د پښتو ادبياتو تاريخ لومړی ټوک څوارلس سوه کاله پخوا
مالیکلی او چاپ کړی و، خو دویم ټوک يې اوس پښتو ټولني
چاپ کړ، مگر افسوس چي دا چاپ بالکل ناقص او نیمگړی
دی، او د کتاب نیمه برخه هم نه لري.

د پښتو ادبياتو تاريخ دویم ټوک ډېر نوي تحقیقات او
ادبي پلټنې لري، چي تر اوسه به چاته معلومه نه وي، او ښايي
چي دغسې هم پتې پاتې شي، او زمانه يې د ليکونکي سره سره
د عدم کندي ته لاهوکا، مگر واخلئ له دې کتابه دا يو څپرکی
تاسو پخپله "پښتو" کښي خوندي کړی، گوندي د زلمو پکار
ورشي، او د پښتو په آئنده پلټنو کښي د دوی رهنما وي.

گمان مېر که بپايان رسيد کار مغان

هزار باده ناخورده در رگ تاگست

کراچي ۳۰ جولای ۱۹۶۰ حبيبي

بلد یم، نو مې د دې مقالې ځینې توري که څه د املاء په حواله
او که څه نوره لاس وهنه پکښي شوې وه، نو مې د لوی استاد د
نورو څېړنیزو لیکنو په رڼا کښي اصلي بڼې ته بېرته رااړولې
ده. اوس دغه دی ستاسو په لاسو کښي د لوی استاد یو بل اثر
"پښتو څوارلس سوه کاله پخوا" پروت دی لوستلو او پخپلو
لیکنو کښي یې د یو موثق ماخذ په توگه د کارولو بلنه درکوم.

په پښتني مینه

محمدصادق ژړک

پښتو ادبي غورځنگ، کوټه، پښتونخوا

اوسېدل، نو که د دوی ژبه پښتو نه وه، ایا کومه بله ژبه وه؟ او هغه ژبه څه شوه؟

دا معقوله خبره نه ده، چي د یو قوم ژبه، په یوه وار ورکه او مړه او تر خاورو لاندې شي، که کومه ژبه هم مري، دا کار قرونه غواړي، نو موږ په ټینګه ویلای شو، چي د دغو خلکو ژبه به یا پښتو وه یا یوه لهجه، چي هغه به هم ډېره پښتو ته نږدې وه.

د دې تاریخي کښالې د حل کولو او سپړدلو لپاره چي کوم دلائل او مثبت سندونه زه لرم، هغه دلته په تفصیل سره لیکم.

(۱) د بغلان ډېر لیک

بغلان د کابل شمالي خوا ته د پخواني تخارستان په سیمه کېسي ۴۴۱ کیلومتره له کابله لیري دي، او دا یو ډېر قدیم د مدینت مرکز و، او دلته اوس د اروپا یوهان په کیندنو او پلټنو بوخت دي، چي د یو لوی زاړه معبد نخښي یې تر مخکي لاندې موندلي دي او له دې پخواني معبد څخه چي غالباً به اورتون (آتشکده) و، په یوناني خط او ژبه یا په یوناني خط او بله محلي ژبي لیکونه پیدا شوي دي، چي تر اوسه د دې کتیبو

یو زر څلور سوه کاله پخوا، يعني د اسلامي دورې په لومړنیو پېړیو کېسي د کابل او هندوکش په درو، او د پښتونخوا په ښارونو کېسي ځيني محلي د شاهانو کورنۍ پاتي وې چي دوی د هغو پخوانو هفتالیانو (ابدالیانو) او هونانو (خانانو) او کوشانیانو بقایا وو، او غالباً دا ابن خرداذبه: کابلان شاه او د بامیان شیران شاه، او د زمينداور داوران شاه^(۱) او د زوال هفتالي (ابدالي) چي له دوی څخه د مهرگل (میر کهول) کتیبه د روگان په دره شالي کېسي شته، دا ټول سره خپلوان وو.

د دغو شاهي کورنیو تاریخ ښه نه دی معلوم، فقط له ځینو سکو څخه د دوی یوڅو نومونه موږ پېژنو، او دا هم نه ده ښکاره، چي د دوی ژبه څه وه؟ خو رسم الخط یې یوناني، اوسره د اناګري، یا کله منګلي هم وو^(۲).

دلته د دې شاهي کورنیو اصل او تاریخ او وقائع لیکنه مقصد نه ده، بلکي د دوی د ژبي څرک ایستل مو پکار دی، او ځکه چي دغه شاهان د پښتونخوا په زړه او زابلستان کېسي

(۱) المسالك الممالك د ابن خرداذبه، ص ۱۷۰ د لیدن طبع.

(۲) د پېښور موزیم په ډبرلیکونو کېسي پرې یو منګوی خط هم سته، چي د هونانو (خانانو) د عصر دی.

د محلي ژبي ليکونه نه دي لوستل شوي، او نه ده معلومه چي هغه کومه ژبه وه؟

خو داسي ښکاري چي په عيسوي لومړيو پېړيو کښي (دوه زره کاله تر اوس دمخه) لا هم هلته د اور پرستش جاري و، او په بغلان کښي د سره کوتل پر غونډۍ چي له پل خمري څخه ۱۵ ميله د ايک خواته پروت دی، يوه آشکده کشف شوې ده. فرانزالشيم روت شنتل جرمني پوهاند د بغلان د ليک يوڅو ليکي لوستي دي، چي په يوناني خط دي، او يوه جمله يې داسي ده "کيردومي بغولانگ"^(۳).

پروفيسر هنگ جرمني وايي: چي په دې کتيبه کښي د بغلان قديم نوم بغولنگ دی، چي سغدي شکل يې بغدنگ يا بغدنچ و، دال په لام تبديل شو، او آخرنی جز (انگ) په (آن) واوښت، او بغلان ځني جوړ شو، او په زړه پارسو کښي هم (بغدانگه) د آشکدې او اورتون معنی لرله^(۴).

اوس به موږ دا کلمه تحليل کړو: بغه يا بگه په ټولو قديمو آريايي ژبو کښي د (خدای) نوم و، د اوستا: بغه، د زري پارسو: بگه، د سنسکرت: بهگه، د روسي: باگو ټول له دغه اصله دي، او دا لغت په قديمو نومو کښي خولا ډير دی، لکه: بغ پور (مغرب يې فغفور دی، يعني د خدای زوی) بغستان

^(۳) د شرق او غرب ايتالوي مجله - نومبر ۱۹۵۷ م.

^(۴) اريانا. اسد ۱۳۳۶ ش.

(بيستون، يعني د بغ ځای) بغداد بغشور، بغنی، بغلان (د ښارونو نومونه) بغان يشت (د استا يو څپرکی) بغار (په بهسود د ايزنگی کښي) بغاوي (سرپل کښي) بگک (سمنگان کښي) بغيار (واډي کرم).

په پښتو کښي دا کلمه اوس هم شته، خو شکل يې د اوستا په رنگ (بغه) نه دی بلکې د داريوش د بيستون د ليک په ډول بگه^(۵) ته نږدې دی.

بگ، اوس لوی او عظيم ته وايي، چي د خدای صفات دي، وايي پلانی بگ سړی دی، يعني لوی دی، قوي دی، توانا دی، ښايي چي بغه يا بگه هم له صفاتي اسماوو څخه و نه ذاتي، او وروسته د اسم ذات په ډول مشهور شوی وي، لکه رحمان، غفور او نور صفاتي اسماء الله.

د پښتو دا قديم (بگ) هم په ځينو پخوانو نومو کښي تر اوسه سته، لکه: بگرام، بگرامی (کابل) بگل (هرات) بگلا (غزنی) بگ لک (دايزنگی) بگه پای (تالقان) بگی (ترنک).

اما د کليمې دويم جز (انگ) هم د قديمو ښارو د نومو په پای کښي ډېر وینو، مثلاً: سالنگ (د کابل شمال ته دره) يکاولنگ (په دايزنگي کښي)، ښلنگ (د هلمند د ناوې ښار، الي شنگ (د لغمان يوه دره)، اولنگ (د سالنگ په مينځ کښي) مستنگ (بلوچستان کښي)، زرنگ (د سيستان ښار)، پوشنگ (د

^(۵) يسنا ۱ تا ۲۰۴.

هرات غربي خوا ته، گيرنگ (د مرويو ښار)، وررنگ (د غور يو رباط) چي عربي جغرافيا والو دغه اخيرنی جز (انگ) په (انج) اړولی، او دا ښارونه يې پوښنج، بشلنج، مستنج، زرنج، جيرنج، هم ليکلي دي،^(۶) او لکه پروفيسر هننگ چي وايي: دغه (انگ) او د عربيو (انج) د آتشکدي معنی لرله، او د بغولنگ اوسنی کشف شوي آتشکده يې هم ښکاره دليل دی، او د کابل او هندوکش د درو کوم پاچهان چي د اسلام د ظهور په پېړيو کښي وو، د اکثرو پر سکو هم اورخاني ليکلي شوي دي. دغه انگ (آتشکده او اور) وروسته په پهلوي ژبه اتهر، آذر بلل شوي دي، چي معنی يې هغه (اور) ده، د بندهش په ۱۷ فصل کښي درې لوی آتشکدي يادي شوي دي، چي يوه (آذر فروبغ) نومېده، او د دې آتشکدي ځای د کابل پر "روښان غره" وو.^(۷)

که څه هم په يقيني ډول نه ده معلومه چي دا "روښان غر" چيري و، خو د نامه له پهلوي شکله چي هغه قديم انگ په پهلوي آذر او د بڼ کليمې لري، بايد دا ووايو، چي هغه به دغه د بغلان آتشکده وه، او ښايي چي بغلان لکه اوس په هغو وختو کښي هم له کابل سره مربوط و.

(۶) احسن التقاسيم ص ۳۰۶ تا ۳۱۲ - اسطخري، ص ۲۳۹.

(۷) يسنا ۱ تا ۱۳۲.

په هر صورت دغه (انگ) يقيناً د اور معنی لرله، او اورتون او آتشکده هم انگ بلل کېده، وگورئ په اوستا کښي د ژانگه (د ژ يعني بد، انگه يعني اور) چي د وېشته (بهشت) مقابل او ضد و، او دغه اوسنی کلمه (دورخ) هم له دې څخه جوړه شوه.^(۸)

ځکه چي د اور پرستش د زردشت له عصره بيا تر اسلامه پوري څو زره کاله، د اباسين او آمو او دجلې تر منځ د خلکو عام دين وو، او په هر ځای کښي اورتونونه وو، نو دغه (انگ) د اکثرو ښارو په پای کښي دلالت کوي، چي هغه ځايونه د آتشکدي او معبد په نامه مشهور شوي دي.

په پښتو کښي (انگ)

په پښتو کښي د (انگ) دغه زړه ريښه تر اوسه هم ليدله کيږي: انگار او انگاره ډېر سره او کوټه اور ته وايي، چي د کليمې لومړی جز (انگ) دی، انگل هم په پښتو شور او حدت او تيزي ته وايي، چي د اور صفات دي، د دې کليمې اول جز هم (انگ) دی، او لام له ظرفي اداتو څخه و، لکه بورجل، کتل، زاول، کاول، انگازه هم د تيزۍ او حدت په مناسبت په اول سر کښي (انگ) لري، انگولا هم د تېز او سوځونکي ريغ دی، ښايي چي د انگریزي Anger (خښم) او Angry (خښمناک) هم د حدت

(۸) يشتها ۲ تا ۱۷۰.

او تېزوالي په مناسبت دغه ريښه ولري، او Angel (فرشته) د رڼا او روښنایي په مناسبت هم له دغې ريښې څخه وي. د ملا فيض الله کاکړ په شعر کښي دا کلمه عیناً داسي راغلې ده.

زړگی بند کړمه په منځ د پانړو پړانگ
سوځي زړه لکه پیلوځی په بلانگ

دا بلانگ مرکبه کلمه ده، بل (مشتعل، بلېدونکي) انگ (اور يعني) بل اور.

دلته دا خبره هم باید هېره نه کړو: چي د بغولنگ (سفدي بغدنگ، او د زړې پارسو بغدانگه) د بغ او (انگ) تر مينځ يو (د) هم شته، چي دا دال په پښتو کښي هم کله په لام اوړي لکه: دیواز = دیوال، غریبل = غلیبل او نور، نو دغه نوم په اصل کښي (بغو د انگ) و، او دا (د) د پښتو اضافي دال دی، چي اوس یې موږ تر مضاف الیه دمخه وایو: (د بغو انگ) يعني د (خدای اور) نو د پښتو د ابدال پر اصولو سم، دغه (بغودانگ = بغدنگ) بغولنگ شو، اما ورسته د دغې کلیمې (انگ) په (آن) واوښت، او دغه (آن) هم د ځایو په نومو کښي تر اوسه مستعمل دی، مگر دا تحول وروستنی دی، مثلاً: گلران (هرات) شملان (هلمند) بغلان (هغه زوړ بغودنگ) او داسي ډېر د ځایو نومونه چي آخر ته یې (آن) راځي.

د دې خبري يو بل تاريخي ټينگ دليل هم سته، چي په چيني کتابو کښي د بدخشان نوم تر ميلاد دوه قرنه دمخه (تسه - نگ - لنگ) راغلی، او بيا د (۶۳۰ع) کال په شاوخوا کښي هیوان تسنگ پخپله سفرنامه کښي (پو - تو - جنگ - نه) او بيا په یوان شني کښي (به - ده - هه - شنگ) ذکر سوی دی،^(۹) چي د (انگ) ټوټه وروسته په (آن) بدله شوې او بدخشان سوی دی. بل مثال یې دا دی، چي د گوزگانان په غرو کښي يو ځای سنگ چارک سته چي دغه سنگ هم پخوانو جغرافياوانو (سان) راوړی دی.^(۱۰)

له دې څېړني څخه تاسوته ښکاره سوه، چي د بغودنگ يا بغلان درې کلیمې (بغو - د - انگ) په پښتو کښي زړې ريښې لري، او اوس هم دا درې سره کلیمې مستعملي او ژوندی دي، نو دا نوم په خپل پخواني شکل بالکل پښتو دی. اوس چي تاسوته د بغودنگ، بغولنگ، بغلان زړې ريښې په پښتو کښي ښکاره سوې، نو په زه دا هم ووايم، چي د بغلان د آتشکدې د لیک، نوري ويلي شوي کلیمې هم پښتو دي.

^(۹) په چيني کتابو کښي د منځنيو پېړيو پلټني، د پتريچ مېدد تاليف، د لندن طبع ۱۸۸۷م.

^(۱۰) اصطخری، ص ۲۷۰، حدود العالم ص ۱۹ تا ۶۰.

هیردو - م:

دا کلمه هم دوی توتې ده: کیر دو - م له (کیردو) څخه په مې صوتي تغیر اوسنی پښتو (کړی دی) جوړېږي. دا نکته مه هېږوئ: چي پښتانه د صوتي حروفو په تلفظ کښي ډېر سره مختلف دي، خو زما په خیال هغه تلفظ چي د غرو پښتانه یعنې اپریدي او وزیر او مسید او وردگ یې کوي. پخواني تلفظ ته نږدې دي، ښارو ته نږدې ژبي ډېري مهنډي او تراشلي سوي دي. د بیستون د کتیبې د صوتي حروفو تلفظ هم د دغو قبیلو تلفظ ته نږدې و، او د بغلان د لیک د ډغیزو توریو ډغونه هم دغسي دي.

(کړی دی) د غرو پښتانه تر اوسه هم په مختلفو لهجو ادا کوي: کاکړان وایي: (کړې ده) ځیني پښتانه یې (کیرپه ده - کیرایي دو - کیرپه ده) او ځیني یې کټ مټ هغه (کیردو) وایي. وروستنی (می) منفصل فاعلي ضمیر دی، چي هم په پښتو کښي ژوندی او مستعمل دی، او تر مفعول وروسته راځي، نو (کیردومی) کټ مټ پښتو فعل دی، او ټوله جمله داسي کیږي: کیردومي بغولنگ = کړی دی می بغلان.

دا خبره هم واورئ: د کړل = کول فعل په پښتو کښي ډېري معناوي لري، چي یوه زړه معنا یې هم (جوړول، ابادول، تعمیر) ده، کاکړان وایي: سنک هلته بورجل وکاوه، یعنې

سنک هلته برج جوړ کړ، کندهاریان وایي: میرو په ښار کښي کور کړی دی، یعنې په ښار کښي کور اباد کړی دی.

د (کړل) په ریښه کښي د اوستا (کر) او د پهلوي او فارسي (کردن) ورسره نږدې دی، او د ابادولو او تعمیر معنا له پخوا پکښي پرته ده، د خرده اوستا په اتش بهرام نیایش (۲۰ فقره) کښي د آشکدو، په نومو کښي (مینو کردو) هم راغلې ده، ^(۱۱) مینو یا مینو (د پښتو د منل له ریښې څخه) د فارسي (خرد) معنا لري، ^(۱۲) او کردو هم کټ مټ دغه (کیردو) ده، چي د اباد کړي او جوړ کړي معنا ورکوي، او دغه آشکده، مینو اباده کړې وه.

په زړه پارسو او پهلوي هم (کرته، کرد) د ښارو په نومو کښي د اباد کړي په معنا، مثلاً پارسه کرته (بازار کاد، او یوناني پرس پولیس په فارس کښي) او نور ښارونه لکه بلاش کرد، خسرو کرد، یزد کرد، بغکرد ^(۱۳) چي معنا یې هغه اباد کړی دی.

د اسلامي عصر په لومړنیو پیړیو کښي چي اوسنی فارسي له پهلوي څخه زیږېده هم (کردن) د جوړولو او ساختن په معنا کله کله استعمالېده، مثلاً خواجه عبدالله انصاري هروي

^(۱۱) خرده اوستا، د پور داوډ ترجمه، ص ۱۳۷، د بمبي طبع.

^(۱۲) یسنا (۱ تا ۲۰) د پور داوډ ترجمه، او مزدیسنا و شعر فارسي د دکتور معین

تالیف، ص ۳۰۱.

^(۱۳) سبک شناسي ۱ تا ۳۱.

ليکي: يوه ترسا امير، چي د شام په رمله کښي و، له صوفيانو څخه يې پوښتنه وکړه، چي: شمارا جای هست کی انجا فراهم ايند؟ گفت نه - گفت: من شمارا جای کنم، قابا یکدیگر انجا فراهم اييد، ان خانقاه رمله بکرد.^(۱۴)

دلته هم د کڼم او بکرد دواړه د ابادولو په معنا دي. نو د بغلان د کتیبې کيردومي بغولنگ، هم د پښتو (کړی دی می بغلان) دی، يعني اباد کړی می دی بغلان او جوړ کړی می دی بغلان.

په دې جمله کښي (مي) منفصل فاعلي ضمير، موږ ته د ژبي پخوانی گرامري شکل هم رابښي، چي تر اوسه هم ځيني پښتانه قبایل دغه (مي) کټ مټ دغسي استعمالوي، يعني د فعل په مینځ کښي نه راولي، بلکې په اخر کښي وايي.

ځکه چي تر اوسه ټوله دا پيدا سوي کتیبې نه دی لوستي سوي، ښايي چي د ټولو تر تحليل او لوستني وروسته، ځيني نور حقايق هم څرگند سي، خو د دغو اوسنيو الفاظو څخه په لوړو دلايلو، موږ د پښتو بولگه ايستلای سو، او وايو، ښايي چي د پښتونخوا د دغو شاهي کورنيو ژبه به پښتو وه.

^(۱۴) طبقات الصوفيه، د استنبول خطي نسخه.

(۲) د روزگان ډبرليک

دوهم دليل چي موږ ته د پښتو څرک، د دغو شاهانو په کورنيو کښي راکوي، د دوی نومونه دي، مثلاً يوه کورنۍ شاهان چي د هيوان تسنگ چيني سياح په وخت (۶۳۰م) او دوو کونگ بل چيني سياح (۷۶۰م) په عصر کښي پر گندهارا او اټک تر ټيکسلا پوري مسلط وو "کشتريان" دي، چي دا نوم د پوهاند مارکوارټ په قول (کشه تريه) او په زړه پارسو او سنسکرت کښي هم وو.^(۱۵)

لکه چي ما په مفصل ډول، د دې کليمې شرح د پښتو ادبياتو په لومړي ټوک کښي کړې ده، اصل يې د پښتو (کښه توره) او د پير روښان د خير البيان په ډول (تور کښ) دی^(۱۶) او له دغو څخه د يوه پاچا نوم (لکه تورمان) و، لکه تورمن يعني شمشيرزن، پښتو نوم دی.

نور برهمني پاچهان چي د مسيحي اوومي پېړۍ په اوله برخه کښي پر کابل او د هغه پر نژدو ځمکو حکمرانان وو، دا دي:

^(۱۵) اسلامک انسايکلو پيډيا ۱ تا ۶۴۳ د ايران شهر په حواله.

^(۱۶) وروسته به د پښتو بيت په شرح کښي د دې کليمې تفصيل راسي.

کلر: مشهور په للیه - نوم یې کوي لر دی، یعني کوي او هوښیاري او سرداري لرونکی، (د کوی به وروسته وکړم) اما للیه د پښتو لالا او د مشر لقب دی - تر اوسه هم هر هندو ته مجازاً لالا وایي.

سامند: لومړی جز یې (سا) په ساهو کښي سته، چي په مسکوکاتو کښي (ساها) هم راغلی دی. دویم جز له (مندل) څخه دی، یعني سامیدونکی، چي سامنده هم کښل سوی دی. کمرو یا کملو: دی په لام اوښتی دی، یعني رنگین او رعنا او ښایسته، چي تر اوسه هم کمرو نوم په پښتو کښي سته، یوه پښتو ناره ده:

کمره میر ولاړه پر ډبره
راسه خولگی راکه
نامېده سي د لوی باري له دره

جیه پاله: څیه = زنی پالونکي، یعني قوم پالونکی پا ژوند پالونکی.

اننده پاله: انند یعني عیش پالونکی، خوشحال خان وایي:

خو به غم د مال و ملک، د دین و دل کړم
چي لا ستا له غمه روغ گرځم انند دی

(ص ۴۱۳)

تروجن پاله: تروجن پالونکی، یعني توریالی پالونکی.

سپاله پتي: سپاه له پت ساتونکی او د لشکر پتي او مشر. د فارسي سپهبد.^(۱۷)

پدمه: په دمه یعني په شوکت او دمدمه او مجلل او شوکت‌ماب.

خودو یه که: د اړیدو خدويې او د تجلیل کاف، خدايک.

ونړکه: وړک د (وړ) یعني فاتح تجلیلي مصغر. د دغو پاچهانو فقط نومونه له سکو څخه معلوم سوي دي.^(۱۸)

هم په دغو وختو کښي چي د لوی کوی شوانگ (کوشان) انحطاط د درېیمي مسیحي پېړۍ په اوایلو کښي شروع کېده، په باختر کښي، کیدارا، د کوچنو کوشانیانو د سلطنت سته ټینگه کړه، (کوی) د پښتو په ادب کښي (کاوه) راغلی دی، چي په ویدا کښي د سردار او پوه او دانا، او په اوستا کښي د پیشوا معناوي لري^(۱۹) دا لغت د اکثرو زړو نومو په سر کښي وو، لکه کوشان، کیخسرو، کاوه او نور، نو کیدار هم (کي دار - کي لار - کي لرونکی یعني سردار او پیشوا او هوښیار) و، چي دا کلمه تر اوسه هم د نورستاني خلقو په ژبه کښي (کتور)

^(۱۷) د پتي شرح وگورئ: د پښتو ادبیاتو لومړی ټوک، ص ۷۵.

^(۱۸) د اسلامیک انسایکلو پیډیا د افغانستان آرتیکل، د لنگورت ډیمز سکه شناس په قلم.

^(۱۹) تفصیل یې وگورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی ټوک ص ۱۰۲.

پاته ده^(۲۰) او د کندهار د غربي خوا د غره پر سر چي کومي زړې ابادۍ دي، هغه (کيتور) بولي، ملا عبد الباقي کاکړ وايي:

پر کيتور باندي وځي—
څو دي ديدشي نن داري دي

د کيدار نوم خو پښتو دی، مگر د ده يو زوی (پيرو) نومیده^(۲۱) چي (پيرو، پيرا، پير، پيرک) نومونه تراوسه په پښتو کښي سته.

تر دغو شاهانو وروسته چي په (۴۲۵) عيسوي کال د هفتاليو (ابداليو) دولت جوړ شو، د دوی لوی پادشاه (اخشنور) و، (۴۶۰) چي د ده نوم په خدايي نامو او عربي کتابو کښي اخشنوار، اخشوان يا خشنواز راغلی دی، خو د کريستن سن په قول د دې کليمي اصل له خشيون سره نښلي، چي په سغدي کښي د پادشاه په معنا و.^(۲۲)

د افغانستان د تاريخ ليکوال ښاغلی کهزاد وايي: چي دا احشنور، پر گهر، معنا لري^(۲۳) خو ده د کليمي تجزيه او شرح نده کړې، چي دا معنا له کومه راوتلې ده؟

^(۲۰) د چارلس ميسن سفرنامه ۱ تا ۲۳۲ د لندن طبع ۱۸۴۲.

^(۲۱) د افغانستان تاريخ ۲ تا ۴۳۷.

^(۲۲) ساسانيان، ص ۳۸۵ د ميولر د متون سغدي ۱ تا ۱۰۸ په حواله.

^(۲۳) تاريخ افغانستان ۲ تا ۴۵۷.

او پر کوم فيلا لوژي تحليل بناده؟ او ځکه چي ده کوم علمي دليل ندی پيش کړی، نو قول يې سنديت نه لري.

خو د کريستن سن هاليندي پوهاند خبره سمه ښکاري، او دا کلمه داسي تجزيه کيږي: خش = کش = کښ د هغه قديم کش تري = کښ توري ريښې څخه دی، چي اخشن = خشن = کښن ځني جوړ شوی دی، دوهم جز يې (وړ = ونړ) دی، چي په پښتو فاتح او وړونکی دی، نو کښنور = کښنورې = خشيون = اخشنور ټوله يوې ريښې ته ورځي، چي معنا په پښتو، کښ وړ، يعني کشتريه فاتح (تور کښ فاتح) ده، او د دي (تور کښ وړ) پاچا چنگونه او فتوحات له ساساني فيروز شاه سره مشهور دي.^(۲۴)

د دغو هفتالو (ابدالو) څخه چي په زابل کښي پاچهان وو، او په سکو کښي ځانونه جاوولی = زاوولی بولی، تورامانا (توره من) او د ده زوی مهراکولا (ميرکهول، لمر کهول) د (۵۰۰ع) په شاوخوا کښي د هند مشهور فاتحان دي.

دغه مهراکولا د ابداليو مشهور فاتح، دوې کتيبې لري، چي د کندهار په شمالي (۴۰) ميلي روزگان کښي د شالی په دره کښي پر ډبرو ليکلي سوي دي.

د آکسفورډ د پوهنتون د تاريخ استاد ښاغلی بيور دغه کتيبې کتلي، او يوه مقاله يې د پيښور موزيم په مجله کښي پر

^(۲۴) ساسانيان، ص ۳۸۴.

لیکلې ده، دی وایي: دغه د روزگان کتیبې له هغو درو نورو هفتالی لیکنو سره چې په توچي (وزیرستان) کښي پیدا سوي، او اوس د پېښور په میوزیم کښي خوندي دی، ډېر مشابېت لري، خو تر اوسه دغه د وزیرستان لیکنې ندي لوستلي شوي، خو یوه له دغو څخه په منگولي خط او بله په یوناني خط ده، او دوې په دوو ژبو دي.

د پښتو موزیم نمبر ۴۱ وزیرستاني کتیبه په کوفي رسم الخط ځیني عربي کلمات هم لري، چې (الله) او (محمد) پکښي ښکاري، او نور منگولي توري دي.

پروفیسر بیور وایي: د روزگان یوه ډېره چې ښه روښانه ده، په یوناني رسم الخط دا الفاظ پکښي لیدل کیږي: "باگوس شاهو زاولو مهرور کی"

بیور وایي: دغه پاچا چې نوم یې دلته راغلی دی، هغه د هون پاچا مهرا کولا به وي، چې د (۵۰۰ع) په خوا و شا کښي پاچهي لرله، او د ده اصلي نوم لا تراوسه نه دی معلوم چې څه و؟ د دې الفاظو ترجمه دا ده:

"خدای مقدس پادشاه زابلې مهرا" (۲۵)

اوس موږ دا الفاظ په ژوره کتنه گورو، چې څنگه دي؟

۱. باگو هغه بگه، بغه او د پښتو بگ دی، چې معنی یې عظیم او خدای ده (شرح یې د بغلان په کلمه کښي تیره

(۲۵) د پېښور موزیم مجله، دسمبر ۱۹۵۳ م.

سوه) پس له دې کلیمې (س) لیدل کیږي، چې ښاغلي بیور (ری) ورسره زیاتوي، او کلمه (سری) لولي، مگر ښایي چې دغه (س) د (باگو) سره یو ځای، او کلمه (باگوس) (باگويس = باگويز) وي، او دا پښتو (ایز = ایخ = ایس) د نسبت لاحقته Supplix ده، چې معنا یې کیږي: (خدای، الهی، مقدس).

۲. شاهو یا ساهو په پښتو کښي سته، چې کله علم وي او کله صفت. وایي چې دغه کلمه او شاه او شار او شیر او شهر ټول له قدیمي کشتريه کښن تور څخه راوتلی دی (۲۶) چې شار د غرجستان او شیر د بامیان او پاچهانو القاب وو (۲۷) او د زابل او کابل د پاچهانو معاصر وو، په پښتو کښي تراوسه شاهوزی او شاهو خیل سته. (۲۸)

۳. زاولو منسوبه کلمه ده زاول ته، چې جاول او جاوله هم تلفظ کېده، او زابل یا زابلستان له غزني څخه د هلمند تر غاړو پوري ځمکه وه، او دغه اوسنی جاغوری او اجرستان او روزگان یې مرکزي سیمي وې، چې کتیبه هم په دره شالي کښي ده، چې له کندهاره د روزگان لار

(۲۶) ایرانشهر د مارکوارت تالیف.

(۲۷) ابن خرداد به ص ۳۹ د لندن طبع ۱۳۰۶ هـ تاریخ یعقوبي ۳ تا ۱۳۱.

(۲۸) وگورئ: مخزن افغاني د نعمت الله او حیات افغاني او صولت افغاني.

اجرستان او جاغوري او غزني ته پر دغه دره ځي^(۲۹) دا د نسبت (و) اوس هم د پښتو په ځينو صفاتو کښي سته، لکه خېټه - خېټو، بریت - برېتو، غوړ - غوړو، خو په مکاني نسبت کښي اوس نه راځي.

۴. بله کلمه په دې کتېبه کښي مهروزکي Mihrozki ده. چي د بیور په خیال دا نوم هغه، مهرا کولا، دی. ما د پښتو ادبیاتو په لومړي ټوک (ص ۷۵) کښي تفصیل لیکلی وو، چي کولا په ویدي ژبه د کورنۍ او خاندان معنا لري. اوس موږ (کهول یا کول یا کاله) ورته وایو، دا کلمه د شېخ رضي او شېخ نصر لودی په شعر کښي (کهاله) او د سلېمان ماکو په تذکره (۶۱۲هـ) کښي کول وه^(۳۰) پښتانه تراوسه هم وایي: پایند کول (خاندان پاینده) مامد کهول (خاندان محمدزی).

اما مهر هم په پښتو (میر، مر، لمر، نور) دی د لورلایي ترینان تراوسه هم لمر (میر) بولي، نو مهرا کولا = میر کول = د لمر کهول = د لمر له خاندانه دي، دا نوم تراوسه هم په پښتو کښي ډېر مستعمل دي: لکه میرخان، میرو، میرا (مونث: مورا) او هغه زوږ میر کهول هم اوس میرگل شوی، او زوږ مفهوم

(۲۹) اریاننا، شماره (۶۱) زما مقاله "زوال، کاول".

(۳۰) وگورۍ: پټه خزانه، ص ۷۱، پښتانه شعراء لومړی ټوک ص ۶۵.

یې له اذهانو څخه وتلی دی، شاه گل (شاه کهول) او ماه گل (مها کهول) هم دغه ریښې لري.

مگر دلته باید دا خبره هم وڅیړو: هغه زوږ (مهرا کولا) چي په سنسکریت کښي هم و، او د دې کورنۍ پر مستکو کاتو لیکلي دي، څنگه دلته (مهروزکی) سو؟

دا مشکل هم پښتو په ښه ډول حل کوي: په پښتو کښي له پخوا څخه یو بل نوم دغسي سته (میرویس) چي د مردان په سیمه کښي د پېښور شمال مشرقي خواته یوځای (میرویس) سته، او د هوتکو مشهور مشر میرویس خان کندهاری خو هر څوک پېژني.

دا نوم هم د پخوانو یادگار دی، او پښتانه یې تجلیلاً مصغر کوي، میروسکی، میروڅکی وایي، او دا شکل کټ مټ هغه دی، چي د روزگان پر ډبرلیک سته.

میر هغه مهر، لمر، آفتاب دی، ویس یا ویسه یا ویسیا د کلي، قبیلې، کورنۍ په معنا په سنسکریت او اوستا کښي هم وو، (ویس پتي) د کورنۍ پتي او ساتونکی وو^(۳۱) او د گیگر الماني محقق په قول په ریگویدا کښي هم ویس (تیر، کورنۍ) ته ویل کېده^(۳۲) نو میرویس هم کټ مټ هغه (مهرا کولا) او میر

^(۳۱) کیمبرج هستري آف انډیا ۱ تا ۹۱

^(۳۲) د شرقي ایرانانو تمدن ۱ تا ۲۶۶ د دې کلیمې تفصیل وگورۍ: تاریخ ادبیات پښتو ۱ تا ۷۷.

کول دى، چي معنا يې هغه د لمر کورنى ده، او ميروسکى د دې کليمې تصغير دى، چي داسي تجليلي مصغرات پخوا ډېر وو، او شرح به يې وروسته وسي.

له دې ليکنې څخه داسي ښکاري: چي مهروسکى = ميرويس = ميرکھول = ميرکولا (ميراکل د پښتنو هفتاليو (ابداليو) يو خداى او مقدس پاچا وو، او دوى هغه وخت خپل پاچا ته د تقدس په نظر کاته، او القاب يې (خداى، الهى) وو. (۳۳)

دا چي زه دغه کتيبه پښتو ته نږدې بولم، يو بل گرامري دليل هم لري، د دغو کليماتو ترکيب او ښلونه د پښتو پر اصولو سمه ده، تر اوسه هم د پښتو گرامر يوه مسلمة قاعده دا ده: چي صفت يا صفات تر موصوف دمخه راځي، خو په فارسي کښي دا قاعده بالعکس ده، په پښتو وايو: تور آس، چي په فارسي "اسپ سياه" ورته وايي.

(۳۳) د دې کتيبې تفصيل د بيور د مقالې په فارسي ترجمه کښي ولولئ، سروش د کراچي طبع ۱۴ اگست ۱۹۵۹م. د دې ډبرليک پر لويه خوا يو څو عربي توري هم ښکاري، چي (حسن) يې لوستل کيږي، خو بله کلمه هم خړپول يا خړپوست ښکاري، گمان کوم چي دا به هغه ملک تاج الدين حسن سالار خړپوست وي، چي د غور د تولک حکمران و، او په (۶۲۱هـ) قاضي منهاج سراج د ده په امر اسفزار ته تللى و، (طبقات ناصري ۱ تا ۶۹۸)، مگر دا توري ښايي چي تر ۶۰۰هـ وروسته ليکل شوي وي، ځکه چي د خط ډول يې د دغو وختو دى.

په دغه کتيبه کښي هم ټول صفات ترخپل موصوف دمخه دي:

"خداى شاه زاولى ميروڅکى"

درې صفته ترخپل موصوف دمخه دي، او داهم ښايي چي د ژبي د ساختمان اثر وي، د دغي کتيبې په مقابله کښي د بغ دت بن بغ کرت، د پارس د يو شاه (۲۲۰ ق م) د سکې ليک وگورئ، چي صفات ټوله تر موصوف وروسته دي.

"بغ دت، پر ترکه، زى بغى، بغ کرت" (۳۴)

يعني: بغ دت (بغداد، د شاه نوم) پر ترکه (د کورنى نوم) زى (از يعني زوى) بغى بغکرت (خداى بغکرت، چي د پلار نوم يې دى).

دا وو زموږ هغه دلايل چي د پښتو څرک مو د اسلام په لومړيو زمانو کښي ځني وايستلي، اوس به نوراسو خپل اصلي مطلب ته چي د لويکانو يا لويکانو کورنى ده.

لويکان څوک وو؟

د دې کورنى تاريخ هم لکه هغه نوري کورنى، ډېر څرگند نه دى، فقط د (لويک يا لويک) نوم ذکر سوى دى. لنگورته- ډيمز مشهور انگليسي سکه شناس مورخ ليکي:

(۳۴) سېک شناسي ۱ تا ۱۳۰ د تهران طبع.

د (۲۶۰هـ) په شاوخوا کښي د غزني محلي حکمران (شاه لاویک) بلل کېده، خو د ده شخصیت مجهول دی. د کابل د هندو شاهانو سره متحد و، او دا گمان کېږي چي دی به هم هندو و، بیا نو بلکاتگین د سامانیانو له خوا پر غزني غالب شو. او په (۳۵۹هـ) یې لومړی پلا دلته سکه ووهله، تر "بلکا" وروسته "پیری" د غزني پاچا سو، چي د "لاویک" او د کابل هندوشاه سره متحد وو، خو چي سبکتگین په (۳۶۷هـ) له پروانه پر ده حمله وکړه، غزنی یې ځني وینو. (۳۵)

دغه "لویک" یو سړی نه و، بلکې لویه کورنۍ وه، چي په غزني او گردیز او نورو شاوخوا ځایو کښي سلطنت کاوه، او د کابل شاهانو او د زاول د رتبیلانو سره متحد وو، او موثرانو یې ذکر داسي کړی دی:

(۱)

ابو سعید عبدالحی بن ضحاک بن محمود گردېزی، چي د (۴۴۰هـ) په شاوخوا کښي ژوندی و، د یعقوب لیث صفاري په احوال کښي داسي لیکي:

"یعقوب غزني ویناوه، او بیا گردېز (گردیس) ته ولاړ، او د ابو منصور افلح بن محمد بن خاقان، د گردیز له امیر سره یې جنگ وکړ، خو دې امیر لس زره درهمه ججه ومنله، بیا نو

(۳۵) اسلامک انسایکلو پېډیا، د لندن طبع ۲ تا ۱۵۴

یعقوب بلخ په (۲۵۶هـ) کال ونيو، او د هغه ځای نوښاد (نوشار) یې وران کړ. (۳۶)

دغه افلح د گردیز امیر هم له دغو "لویکانو" د کورنۍ و، چي شرح په یې وروسته راسي.

(۲)

د نظام الملک په سیاست نامه کښي چي د (۴۸۵هـ) تالیف ده، د الپتگین جنګونه له کابلي او غزنوي امیرانو سره راوړي او وایي چي الپتگین د بامیان له امیر سره چي (شیرباریک) نومیده جنگ وکړ، او دغه شیر یې ونيو بیا یې نو وباڅښه، وروسته یې پر کابل حمله وکړه، او د کابلشاه زوی یې ونيو، دا د کابل شهزاده د "لویک" زوم و، او د غزنین امیر "لویک" هم وتښتېد، سرخس ته ولاړ. (۳۷)

له دې روایت نه ښه معلومیږي، چي د دې کورنۍ نوم (لویک) و، او د دوی خپلوي له کابلشاهانو سره هم ښکاري، الپتگین په (۳۵۱هـ) غزني له "لویک" څخه نیولی و، او بیا چي په (۳۵۲هـ) دی مړ سو، او زوی یې اسحاق د غزني پاچا سو نو "لویک" بیا پر غزني حمله وکړه، خو ساماني پاچا، منصور بن نوح د اسحاق په مرسته و، نو غزنی بیرته اسحاق ونيو.

(۳۶) زین الاخبار، ص ۶ د تهران طبع.

(۳۷) سیاست نامه، ص ۱۲۲ د تهران طبع.

په چرخ کښې امير سبکتگين پر دوی حمله وکړه، او ډېر يې ووژل، دوه پيلان يې هم ځني ونيول.^(۳۹)

د طبقات ناصري په مختلفو نسخو کښي دغه نوم "انوک" هم راغلی دی، چي صحيح نه ښکاري، او دغه اخيرنی "لويک" چي په چرخ کښي د سبکتگين له لاسه مات سو، هم په دوو نومو ابوبکر او ابو علي لويک بلل سوی دی، او داسي ښکاري چي مسلمان و، خو له دغو درو ډول (لويک، انوک، لويک) څخه وروستنی املا صحيح ده.

(۴)

محمد بن علي بن محمد بن حسن بن ابوبکر شيبانکاره چي مجمع الانساب يې په (۷۲۵هـ) ليکلی دی هسي وايي:
"الپتگين د باميان تر نيولو وروسته کابل ته راغی، په دې وخت کښي د غزني ملک يو کافرو، چي "لويل" (لويک) نومیده، ده خپل زوی د (۳) زرو لښکرو سره مقابلې ته راواستاوه، خو الپتگين د لويک زوی ونيو، خلعت يې ورکړ، خپل پلار ته يې ولېږه، چي په تا اړه نه لرم، د هندوستان غزا له ځم، خو هغه کافر سلامي نه سو، نو الپتگين هم غزنی محاصره کړ، پس له دوو مياشتو يې ونيو، او تر څلورو مياشتو وروسته "لويک" او د ده زوی چي د غزني په کلا کښي وو، ونيول سوه،

^(۳۹) طبقات ناصري ۱ تا ۲۶۸ د حبيبي طبع، کوټه.

د اسحاق تر مرگ وروسته په (۳۶۵هـ) امير "پيری" د ده پر ځای پر غزني کښي کښېنوست، مگر د غزني خلکو بيا امير "لويک" راوغوښت، او لويک د کابلشاه د زوی په کومک پر چرخ (د کابل جنوبي خوا ته د لوگر پر سيمه) حمله وکړه، خو دلته امير سبکتگين دوی مات کړل، او پخپله په ۲۷ د شعبان (۳۶۶هـ) د غزني پر تخت کښېنوست.^(۳۸)

(۳)

منهاج سراج جوزجانی (۶۸۵هـ) د سبکتگين په احوال کښي داسي ليکي: الپتگين غزنی او زاولستان فتح کړه، او امير "لويک" يې له غزني څخه ويوست، تر اتوکالو، وروسته چي الپتگين مړ سو، او زوی يې اسحاق پاچا سو، نو دی له "لويک" سره ونښت خو مات سو او بخارا ته ولاړ، ده له منصور بن نوح څخه کومک واخيست، بيا راغی او غزنی يې ونيو، او تر ده وروسته ملکاتگين پاچا سو، او تر ملکا وروسته امير پيري (پری) کښېنوست، خو خلکو بيا "لويک" راوغوښت، "لويک" د کابل شهزاده (په کومک) له ځانه سره راوست، مگر

^(۳۸) افغانستان تر اسلام وروسته (خطي) ص ۶۹ د حبيبي تاليف، او اسلامک انسايکلو پيډيا لومړی ټوک د افغانستان آرټيکل.

مگر چي دوی ظاهراً مسلمان شول، نو الپتگین هم ايله کړل. خو د دوی زړه پاک نه وو، هندوستان ته وتښتېدل او له هغه ځايه يې لښکر راوست، د دې پلا الپتگین د دوی مقابله ته سبکتگین ورولبړه، او دوی يې مات کړل. دېرش پيله يې هم ځني ونيول، او "لويک" وتښتېد.

دا انتخاب د مجمع الانساب له يوې قلمي نسخې څخه دی، چي د "لويک" پر ځای يې د غزني د ملک نوم "لويل" هم ليکلی دی، مگر دا نوم هم کاتبانو مسخ کړی دی، چي اصل يې هغه "لويک" و.

دا نوم د پښتو (لوی) تجليلي مصغر دی، چي په مختلفو لهجو کښي ډغيز توری اوړي: (لوی، لوی، لوی، ل، وی) ويل کيږي، د طبقات ناصري لويک او د سياست نامي لويک دواړه صحيح دي، او د يوې کليمې دوې لهجې دي، مگر (انوک) ښايي چي د کاتبانو غلطی وي.^(۴۰)

^(۴۰) دا تاريخي پښتو کلمه (لويک) هر کله ناپوهو کاتبانو د نابلدی په سبب مسخ کړې او رنگ رنگ يې ليکلې ده، د دهلي د سلطان ناصرالدين محمود په دربار کښي يو مشهور فارسي ملک الکلام فخرالملك عميدالدين لويکی مستوفي جميع ممالک هندوستان (متولد ۶۰۱ هـ متوفي تر ۶۸۳ هـ دمخه) تهر سوی دی، چي د دغي لويکي کورنۍ له پاتو خلکو څخه و، او د ټول هند مستوفي الممالک هم و، او پخپل عصر کښي عميد لويکي بلل کېده، مگر دا کلمه هم کاتبانو مسخ کړه، او په کتابو او تذکرو کښي نونکي، تولکي، بومکي، لويکي، ديلمي وکښله سوه (وگورۍ) بزم مملوکیه ص ۲۰۳ او د فارسي قديم شعرا د دکتور اقبال حسين تاليف، د منتخب التواريخ مؤلف عبدالقادر بن ملوکشاه بد اوني خو دغه

لوي په پښتو عظيم او بزرگ او مشر او سردار ته وايي، اوس هم لويان د قوم مشران او سرداران بولي، او دا هم لکه رتبيل او شیر او کيدار او کشتري د کورنی لقب او تجليلي نوم و.

وروسته چي د لويک پښتو شعر راوړم، تاسي ته به ښکاره سي، چي په هغه کښي لويان، لویا هم راغلي دي، او دا نوم (لويک) د (لوی) تصغير دی، چي دا تصغير هم په پخوانو زمانو کښي عام رسم و، او خاص بيا د شاهي کورينو په نومو کښي رواج و.

د پختيا پښتانه تراوسه هم د افغانستان شاهي کورنۍ پايښک يا پايښک کهول بولي، ځکه چي دوی د سردار پايښه خان له اولادې څخه دي.

کلمه صحيحه (لويکي) ليکلې وه، مگر د منتخب په چاپي نسخه (د کلکتې طبع ۱۸۶۸ م) په اول جلد ۷۰ صفحه کښي تولکي، او په ۹۶ صفحه کښي نونکي، او په دريمه صفحه کښي لويکي چاپ سوه.

په کراچي کښي د ښاغلي دکتور کرنل رشيد سره يوه د منتخب التواريخ مصوره صحيحه نسخه سته، چي غالباً د مولف په عصر کښي ليکل شوې ده، هلته پر (۱۵ ورق) باندې په واضح ډول عميد: لويکي او بيا مگر دا نسبت دغسي ليکلی شوی دی، نو ښکاري چي نورو تذکره نگارانو دا کلمه غلطه لوستې او مسخ کړې ده بعضو پوهانو ويلي دي: چي دا کلمه تولکي ده، او تولک د ديلم يو ښار وو.

صحيحه خبره دا ده، چي نه تولک په ديلم کي وو، او نه عميد تولکي دی، بلکه دا کلمه په صحيح شکل (لويکي) او دا شاعر دغي قديمي کورنۍ ته منسوب وو، او ځکه چي په هند کښي په سنام کښي اوسېدی، نو سنامي هم بلل شوی دی.

په تاریخي نومو کښي هم دغه تصغير ډېر دی: بارک،
 اخک، سنک، خټک، هوتک، شیتک، د پښتنو د نیکونو
 درانه نومونه دي، زمرک، شیرک، ببرک، خیرک او داسي نور
 ډېر نومونه تراوسه هم په پښتنو کښي سته. د سلطان محمود
 مشهور وزیر حسنک هم دغسي نوم و، د دغو لویکانو زمانې
 ته نږدې ځيني تاریخي نومونه هم داسي وو، مثلاً فور د
 هندوستان شاه وو،^(۴۱) چي د مجمل التواریخ مولف، ملک
 الملک هندوان بللي دي^(۴۲) او البیروني هم په تحقیق ماللهند
 او فردوسي په شهنامه او رشیدالدین په جامع التواریخ کښي
 هم فور راوړی دی، دا نوم د مهابهارت په ترجمه کښي پرج و،
 چي پلوتارک یوناني مورخ (پروس) لیکلی، او عربي مورخانو
 هم فور ملک الهند راوړی دی.^(۴۳)

خو ابوالفرج رونی (د لاهور فارسي شاعر) د غزني د یو
 شاه په مدح کښي وايي:

تیغ تو بقهر بسته باج از خیل ختا و خان ایلک
 ادرار تو خورده خان و قیصر مامور تو بوده "رای فورک"^(۴۴)

^(۴۱) تاریخ بیهقي ۱ تا ۱۰۰.

^(۴۲) مجمل التواریخ ص ۱۰۸.

^(۴۳) تاریخ یعقوبي ۱ تا ۱۱۶ طبع نجف ۱۳۵۸ هـ.

^(۴۴) دیوان رونی، ص ۶۵ د تهران طبع ۱۳۰۴ ش.

بل دغسي تجلیلي مصغر نوم مهروز کښي (میرویسک)
 دی، چي دمخه مو د روزگان د کتیبې په شرح کښي د هغه اصل
 او کیفیت ولوست. دغسي هم خودویکه (خدایک) هم دمخه
 ذکر سو، او ابن خرداد به هم د قدیمو شاهانو په نومو کښي
 غوزک، نیزک، فورک راوړی دی.^(۴۵)

نو په دغه ډول لویک هم د لوی تجلیلي مصغر شکل
 دی، چي د پښتنو د نوم ایښولو له عامه رواجه سره هم سم دی،
 دا چي دوی شاه ته شاهک یا شاهو وایي، یا بابا ته بابک او
 بابکو وایي، دا سپکتیا نه ده، بلکې د عزت او احترام او
 تجلیل او تحبیب علامه ده.

د لویکانو یو پښتو بیت

مرحوم باز محمد کندهاری قادری چي د کراچي په ملیر
 کښي خانقاه و، ده د ډېره غازیخان په بلوڅو مریدانو کښي یو
 فارسي کتاب گوټی موندلی و، چي د سر او پای پاني یې
 لوېدلي وې، نو ځکه د کتاب د مولف نوم او د لیکلو تاریخ یې
 نه وو ښکاره، خو د خط او کاغذ له لیدني څخه ما دا تخمین
 کاوه، چي باید د (۹۰۰ هـ) په شاوخوا کښي لیکلی سوی وي،
 خط یې اخرنی نسخ و، اکثر و حروفو یې ټکي نه درلودل، هره
 (چ) په (ج) او پ (ب) او گ (ک) لیکلي و، او داسي ښکارېده،

^(۴۵) المسالك الممالك د ابن خرداد به، ج ۴۱.

چي ليکونکي به يې په ژبه نه پوهېدی، او ډېر کلمات يې مسخ کړي وو، يا دا چي منقول عنها نسخه به دغسي مغلوڼه وه. دا کتابگوټی يو څو حکايات وو، چي موضوع يې د شيخ سرور د کراماتو بيان و، چي اوس يې فقط ۳۳ پاڼي پاته وې.

د کتاب ژبه او د فارسي ليکلو ډول يې داسي و، لکه د غزني او غوري دورې فارسي نشر، چي ښايي د ۶۰۰هـ په حدودو کښي به تاليف سوي و.

د دې کتابگوټي نورو حکاياتو د تاريخ له نظره، کوم اهميت او قيمت نه لاره، صرف د هغه شيخ د کراماتو حکايات او هغه هم له عقله ليري غرايب او خوارق وو، دا کتاب په ۱۹۵۷م ماته د کتلو لپاره هغه مرحوم راکی، چي تر کتني وروسته مي بيرته ورکړ، نه پوهېږم چي بيا څه سو؟

د دې کتابگوټي پر (۱۵) پاڼي باندي يو حکايت ليکلي وو. چي د تاريخي لحاظه ډېر مهم و، نو هغه ما کټ مټ نقل کړ. او پس له دوو کالو اوږدې مطالعې او پلټنې موفق سوم چي هغه په حقيقي ډول ولولم، او مبهم کلمات يې سم وليکم.

دلته هغه حکايت لومړی په هغه اصلي املا راوړم، او خپلي څېړني پر زياتوم، چي زما په فکر د پښتو ادب په تاريخ کښي ډېره بها لري، او يو قيمتي گران اثر دی. حکايت (په اصلي املاء)

ابوحامد الراولي را در تاريخ غزنه از حسن صفاني روايت است: که در بلده غزنه بر داب بامبان مسجدیست عظیم، که آنرا مرلت افلخ لویک خواندندی، واین بیحانه عظیم بود، که وحومر لویک برحدمت رسل وکابلساه کرده بود.

چون بسرش خانان به مسلمي آمد، صنم لویک را نیارست شکستن، وآنرا دران مرکت بزمین اندر کرد وبتالو سیمینه درنهاد، کابلان ساه خجل این بیت فرستاد بلستان خلجیه که لویک گفت:

بزم کزن سحید لویک لوی انو بویلا لوما
کسه تر بیرا غلوم بلوم مملا تیزیو بملا

خانان باز بکیش هندوان ساه شد، و چون نیسه او افلخ ښانی بنست محانه لویک برکند و مزلت بکرد.

چنین روايت کنند: چون سلطان سخی سرور باین مزلت شد گفت: "بوی صنم شنوم نیک دید و کشف سدس، زمین برکافت و صنم لویک برکشید، درمالوت سیمینه نهاده، آنرا بشکست وسیم را بنای مسجد داد و بکرامت ان ولی الله، بوی کفر وهندوی از شهر غزنه برجاست" (ورق ۱۵ خطی)

ځکه چي د دې کتابگوټي نوم ماته نه دی معلوم، او نه يې مؤلف څرگند دی، نو زه د موضوع په لحاظ دا کتاب

(کرامات سخې سرور) بولم، او هرځای چي (کرامات) یاد سي، مقصد به دغه کتاب او دغه حکایت وي:

سپړنه

اوس د دې حکایت یوه یوه کلمه سپړم، او تجزیه یې

کوم:

۱. ابو حامد؟ دا کنیت ښکاره ویل کیږي، خو زه ابو حامد نه پېژنم چي څوک و؟ د رجالو او تاریخو په کتابو کېني ماته نه سو معلوم.

۲. دوهمه کلمه په اصل کېني (الراولي) ده، چي زما په خیال صحیحه (الزاولي) ده، "زاول" یا زابل د غزني د سيمي قدیم نوم و، د الزاولي په نسبت ډېر مولفان او مشاهیر تېر سوي دي، مثلاً قاضي شهاب الدین دولت آبادي مشهور عالم او مفسر د عمر الزاولي لمسی و. (۴۶) او دا هغه قدیم زاول دی، چي د روزگان په ډېر لیک کېني هم راغلی دی، نو ابو حامد زاولی د زابلستان د سيمي سړی و.

۳. تاریخ غزنه؟ په دې نوم کوم کتاب ماته نه سو معلوم، د کتاب شناسی اکثره کتابونه ما وکتل، خو د تاریخ غزنه، په نامه کوم کتاب مولفانو نه دی ذکر کړی، او نه ابو حامد زاولی پېژني، ښايي چي دا یو نوم ورکی کتاب

(۴۶) سبحة المرجان ص ۳۹.

او مؤلف وي، چي د هند په مخکې کېني به لیکل سوی وي، ځکه چي حسن صفاني هم د هند یو مشهور عالم او ژبپوهاند و، چي شرح به یې وروسته ولیکم.

یو کتاب د تاریخ ملا محمد غزنوي په نامه پېژنم، چي شیخ عبدالرحمان بن عبدالرسوم چشتي (متوفی ۱۰۹۲ هـ) دغه کتاب درلود، او ده (۱۰۳۲ هـ) پخپل کتاب "مرآة مسعودی" کېني له دغه کتابه اقتباسات وکړل، دی وايي چي ملا محمد غزنوي د سلطان محمود سره هند ته راغلی، او دغه تاریخ یې لیکلی دی. (۴۷)

دا شېخ عبدالرحمان چشتي د هند مشهور مؤلف او د "مرآة الاسرار او مرآة مسعودی" او نورو ډېرو کتابو خاوند او ثقه صوفي دی، چي دروغجن نه ښکاري، او د ده په وخت کېني لا هم تاریخ ملا محمد غزنوي موجود و، چي مرحوم محقق شیراني یې هم ذکر کړی دی. (۴۸)

مگر داسي ښکاري چي د ملا محمد غزنوي تاریخ به له دې تاریخ غزنه څخه بېل وي. ځکه شېخ عبدالرحمان چشتي تصریح کوي، چي ملا محمد د سلطان محمود معاصر و، یعني د (۴۰۰ هـ) په شاوخوا کېني به ژوندی و، مگر دغه ابو حامد خو

(۴۷) پرشین لتریچر ۱۰۷۲ د ستوري تالیف، د لندن طبع.

(۴۸) تنقید شعر العجم ص ۵۷ د دهلي طبع.

له حسن صاغانی څخه دا حکایت اورېدلی دی، او امام صاغانی د (۵۶۰۰هـ) د شاوخوا سړی دی.

۴. حسن صاغانی یا صغانی؟ د لاهور یو خورا لوی عالم او د عربي ژبې امام تېر شوی دی، د کرامات په اصلي نسخه کښي (صنعاڼي) لیکل شوی، او دا نسبت غلط دی، صحیحه املا یې صاغانی یا صغانی ده، چي د چغانی معرب دی. او دغه چغان یا چغانیان د آمو دریاب شمالي خواته یوه لویه سیمه ده. (۴۹)

امام حسن صاغانی (صغانی) په (۵۷۷هـ) په لاهور کښي زېږېدلی، او په غزني او بغداد کښي د علومو تحصیل کړی، او مخصوصاً په عربي ژبه کښي امام و، چي په عراق او مصر او حجاز کښي هم شهرت لاره، او ډېر مولفات لري، دی په (۵۶۵۰هـ) په بغداد کښي وفات سو، او قبر یې په مکه کښي دی، مشهور تالیفونه یې دا دي: کتاب الشوارد فی اللغات، شرح القلادة السمطیه، کتاب المفتعال، کتاب العروض، مشارق الانوار، مصباح الدجی، الشمس المنیره، شرح البخاری، درة السحابه، کتاب الفرائض، العباب الذاکر چي یو عربي ناتمام قاموس دی. (۵۰)

(۴۹) حدود العالم. د تهران طبع.

(۵۰) سبحة المرجان ص ۲۸، تذکره علمای هند، ص ۴۸، بزم مملوکیه ص ۲۸

د کرامات په دغه حکایت کښي چي د حسن صغانی څخه رانقل سوی دی دا ثابتیږي، چي دغه کتاب پس له (۵۶۰۰هـ) تالیف شوی دی، ځکه چي دغه وخت د حسن صغانی د ژوند زمانه ده.

اما دا چي حسن صغانی د غزني په احوال خبر و، او د ده روایت به ثقه وي که یه؟ د ده خبره له دې سببه پخه ښکاري، چي امام حسن صغانی د خپل علمي تحصیل یوه دوره په غزني کښي تېره کړې، او د غزني په مدرسو کښي یې لوست کړی وو. (۵۱)

د امام صغانی یو ډېر مهم کتاب العباب دی، چي خطي نسخې یې په استانبول کښي دي، او یوه عکسي نسخه یې د کراچي د اسلامي تحقیقاتو په کتب خانه کښي هم سته، امام صاغانی په دې کتاب کښي د عربي لغاتو په مقابل کښي ځيني فارسي کلمات هم راوړي، او وایي چي په "لسان غزنویه" یې دا بولي یا دا، او ما په غزني کښي له خلکو څخه اورېدلي دي. (۵۲)

له دغو خبرو څخه ښکاري: چي امام صاغانی پخپله په غزني کښي اوسېدلی، او د دغه ښار په احوال او ژبه ښه بلد و، نو ځکه د ده روایت ثقه گڼو.

(۵۱) وگورئ: د حسن صاغانی احوال، معارف اعظم گره، ۱۹۵۹م د مولوي عبدالحکیم لیکنه او معجم المطبوعات، ۲-۱۲۸.

(۵۲) د العباب د خطي نسخې عکس.

۵. برداب باميان؟ دا کلمات هم کاتبانو مسخه کړي دي، زما په خيال يې صحيح دا دي: "بردرب باميان" يعني د باميان پر دروازه، چي د غزني ښار پخوا څلور دروازي درلودې، او يوه يې "باب الباميان" وه،^(۵۳) داسي ښکاري چي د غزني شمالي دروازه "باب الباميان" يا "درب باميان" بلله کېده، چي باميان ته به له دغي دروازي څخه لار تله:

۶. مرلت؟ دا کلمه په دغه حکايت کښي لومړۍ پلا (مرلت) او بيا (مرکت) ليکلې ده، گمان کوم چي دواړه ډولونه يې غلط دي، او د نسخې د کاتبانو د ناپوهۍ له لاسه مسخه شوې ده، او اصل يې (مزگت) دی د (مسجد) يست عظيم) له تعبیره هم دا ښکاري، چي دا کلمه اصلاً (مزگت) وه، او دوه نور شکلونه يې ممسوخ دي.

مزگت په قديمه فارسي کښي د عربي (مسجد) په معنا راغلی دی، او ښايي چي مسجد هم د دغي کليمې معرب وي، او د دې کليمو ريښه هم د پښتو مزدک او مزدک سره مشترکه ده،^(۵۴) چي دا مزدک د پښتو په پخواني ادب کښي د مسجد په

^(۵۳) احسن التقاسيم د مقدسي ص ۳۰۳.
^(۵۴) شرح يې وگورئ: د پښتو ادب تاريخ ۱ تا ۶۹.

معنا و، او اوس هم د مروتو قبایل مزدک مسجد ته وايي^(۵۵) اسدي طوسي د فارسي پخوانی لغت لیکونکی وايي: "مزگت بپارسي مسجد باشد."^(۵۶)

۷. افلخ لويک؟ د کرامات د دې حکايت په استناد يو لوی مسجد د غزني د باميان په دروازه کښي و، چي (مسجد افلخ لويک) يې باله، او دا مسجد لومړۍ پلا د افلخ نيکه (خانان) جوړ کړی وو، او د لويک له کورنۍ څخه لومړۍ پلا دغه (خانان) مسلمان شوي و، خو دی بيرته مرتد سو، او تر ده وروسته بيا د ده لمسی (نېسه) افلخ دا مسجد د غزني د باميان په دروازه کښي جوړ کړ، او دا ځای دمخه بتخانه وه.

دا افلخ لويک، ظاهراً هغه افلخ دی، چي د ده ذکر دمخه ما د زين الاخبار گردېزي په حواله وکړ، مگر د گردېزي په خطي نسخه کښي دا نوم افلح بن محمد بن خاقان راغلی دی، چي کښت يې ابو منصور و.^(۵۷)

له دې څخه ښکاري: چي د دغه افلح (افلخ) پلار محمد پوره مسلمان سوی، او اسلامي نوم يې و، مگر د محمد پلار

^(۵۵) د مروتو کسرونه، ص ۸۶ د پښتو اکاډمۍ طبع.

^(۵۶) لغت فرس ۵۱ د تهران طبع.

^(۵۷) زين الاخبار، ص ۶.

خاقان (چي په دې حکایت کښي خانان راغلی دی) او لا بت پرست وو، چي بیا مسلمان، او وروسته بیرته مرتد سو. که څه هم گردېزي دغه ابو منصور افلح د لویکانو له کورنۍ څخه نه دی بللی، خو د کرامات روایت دا ښکاره کوي، چي دی هم لویک و.

اما د دې "لویک" نوم د گردېزي په نسخو کښي افلح، او د کرامات د ناقصي نسخې په املا (افلح) دی، ښايي چي د گردېزي ضبط صحیح وي، ځکه چي افلح نه په عربي نه په پښتو او نه په فارسي کومه معنا لري، او نه داسي نوم بل ځای لیدل سوی دی، ښايي چي د دې کورنۍ د لومړي پلا اسلام قبلولو په مناسبت د ده نوم افلح ایښوول سوی وي، چي د عربي له "فلاح" څخه ریښه لري، او هم گمان کیږي، چي دا مسجد د غزني د اسلامي زمانې لومړی مسجد و.

۸. بیحانه؟ دا کلمه دوه واره بیحانه او محانه لیکلې شوې ده، چي غالباً بتخانه ده، قرینه یې هم وروسته د "صنم" کلمه ده، چي گویا دلته دمخه یوه لویه بتخانه وه، او هلته یو لوی بت هم و، چي هغه یې هم "لویک" باله "صنم لویک".

دا نکته مه هېرئ، چي په دغو زمانو کښي شاهانو د معبودانو رنگ موندلی و، او د دوی مجسمې او بتونه به په بتخانو او معبدو کښي پراته وه، د بغلان په اورتون کښي هم د

شاهانو بتونه او مجسمې ولاري وې، او د روزگان له کتیبې څخه هم ښکاري چي پاچا، الهی القاب لرله، او خلکو د تقدس په سترگه ورته کتل، نو ښايي چي دغه بت هم د لومړي "لویک" و، چي یو قسم معبود گڼل کېده، او چي مسلمانان غالب سوه، او خانان یا خاقان مجبوراً مسلمان سو، ده به د خپل سلف بت نه سو ماتولای، نو یې په سیمین تابوت کښي هلته ښخ کړ، چي هم د بت شکنو مسلمانانو له لاسه محفوظ پاته سي، او هم یې خاوري ونه خوري.

۹. وحویر لویک؟ د کرامات په خطي ناقصه نسخه کښي داسي لیکلې دي: خوزه گمان کوم چي دا کلمه به (وجویر) وي، چي ښايي دا لویک به هم د کابلشاهانو او رتبیلانو معاصر او د دوی له خپلوانو څخه و، د دغه "لویک" په نامه اوس هم یوه لویه سیمه د غزني جنوب غربي خواته پرته ده، چي اجرستان یې بولي او منهاج سراج جوزجاني "وجیر" او "وجیرستان" لیکلې ده، چي په غوري دوره کښي د غوري سلطنت یو مشهور ولایت و،^(۵۸) په غزنوي دوره کښي هم یو ځای د غزني له سیمو څخه "هجویر" و، چي د کشف المحجوب لیکوال او مشهور صوفي علي بن عثمان هجویری غزنوي (متوفی حدود ۴۹۵هـ) هم دغه ځای ته منسوب و، او په کتاب کښي ځان مکرراً هجویری

(۵۸) طبقات ناصري ۱ ص ۳۹۳، ۳۹۶، ۴۱۶، ۴۳۶ وغیره د حبیبی طبع، کوټه.

غزنوي بولي^(۵۹) او د شهزاده دا راشکوه په قول هجویر د غزني له محلاتو څخه و.^(۶۰)

نو (وجویر، هجویر، وجیر) د یوه اوسني اجرستان مختلفي املاوي دي چي دا ځای د وجویر لویک په نامه مشهور دی، او تراوسه هم سته، یا ښایي چي دغه نوم قدیم وي، او دغه لویک ورته منسوب دی.

۱۰. بر خدمت رسل وکابلشاه؟ دا کلمات هم مسخه سوي دي او صحیح ډول یې داسي و "بر خدمت رتبیل وکابلشاه" یعني وجویر لویک دغه بتخانه د کابلشاه او رتبیل لپاره جوړه کړې وه.

رتبیل د هغو شاهانو عمومي لقب و، چي د دوی سلطنت د عربو د فتوحاتو د وختو په لومړۍ هجري پېړۍ کښي له زابله تر سیستانه رسېدی، او د سبکتگین تر عصره یې دوه نیم قرنه مسلسل په دغو سیمو کښي د اسلامي لښکرو سره جنگونه کول.

داسي ښکاري چي د رتبیلانو او زاوولي شاهانو او کابلشاهانو په منځ کښي خپلوي او دوستي وه، ځکه هغه وخت چي چيني سیاح هیون تسنگ زابلستان ته راغی، نو کابلشاه له

(۵۹) کشف المحجوب د لینن گراډ طبع.

(۶۰) سفینه الاولیا، ص ۵۶ د هند طبع.

ده سره تر زابلستانه ولاړ، او بیا بیرته د خپل مملکت سرحداتو ته وگرزېد.

لکه کننگهم چي حسابلی دی، هیون تسنگ له هنده بیرته د اټک او بنو او اپوکین (افغان) پر لار غزني ته په ۲۵ جون ۶۴۳ع کال راوړسېد^(۶۱) چي د هجري سنې (۲۴هـ) کال دی، نو ښایي چي د غزني د لویکانو پاچهي هم د اسلامي هجري سنې په ابتدا کښي شروع شوې وه، چي د سبکتگین تر عصره (۳۶۵هـ) موجوده وه.

مگر د رتبیل کلمه مورخانو په ډول ډول رانقل کړې او د هر کتاب کاتب بیا هم پښي مسخه کړې ده: رتیل، رتپیل، رتبال، زنبیل، زنیل وغیره، چي د تاریخ سیستان او مجمل التواریخ محشي مرحوم ملک الشعراء بهار خراساني دغه کلمه د فارسي (زنده پیل) څخه جوړه شوې (زنتبیل یا زنبیل) شمېرلې ده.^(۶۲)

مگر روارتي وايي: دا نوم د هندي "رنتهبیل" یا "رتن پال" تصحیف دی^(۶۳) خو عربي مورخانو لکه بلاذري او یعقوبي او طبري او مسعودي دغه کلمه (رتبیل) ضبط کړې ده، چي د کلیمې اصلي شکل هم دغه دی، او جمع یې رتابله ده، لکه

(۶۱) د هند پخوانۍ جغرافیه ۱ تا ۲۶۶.

(۶۲) د تاریخ سیستان حواشي ص ۹۱ او د مجمل حواشي ص ۴۲۲.

(۶۳) پر افغانستان ځيني يادښتونه، ص ۶۳.

"قياسره" نمارده، کياسره، فراغنه، تراکمه، افاغنه او نور حتی دا نوم په عربو کښي هم مشهور و، د عربي شاعر فرزدق چي د رتبيلانو معاصر و، د سليمان بن عبدالمالك په مدح کښي وايي:

وتراجع الطرداء اذوتقوا بالامن من رتبيل والشحر^(۶۴)

د دغه بيت په استناد ه ا نوم يقيناً (رتبيل) و، نه بل څه، چي وروسته عربو دانوم د علم په ډول پر خپلو زامنو هم ايښود، مثلاً رتبيل بن صالح يو مشهور محدث و، چي د ده نوم زيږدي د قاموس په شرح کښي د "الرتبيل" تر مادي لاندې راوړي دي^(۶۵) او علامه ذهبي له ده څخه ډېر احاديث را نقل کړي دي.^(۶۶)

له دغو رواياتو څخه ښکاري، چي د کلمې اصلي شکل هم (رتبيل) و نه بل څه^(۶۷) ځکه چي (زرتبيل) په لوړ بيت کښي نه ځاييږي، او د قصيدې وزن ورځرايي، او که يې (زنبيل) فرض کړو، نو بيا د "الرتبيل" په ماده کښي نه راځي، بلکې دغو لغويانو د زنبيل ماده جلا راوړې، او هلته يې زنبيل کوم علم يا لقب نه دی ښوولی.

^(۶۴) ديوان الفرزدق ص ۳۲۵، المغرب دجواليقي ص ۱۶۳.

^(۶۵) تاج العروس، د الرتبيل ماده.

^(۶۶) مشتهبه النسبه د علامه ذهبي.

^(۶۷) تفصيل يې وگورئ: د دکتور بلوڅ مقاله، سروش کراچي، جون ۱۹۵۸ م.

گمان کوم: چي د دغي کلمې اخرنی جز (بيل) به لکه راوړتي چي وايي، د هغه "پال" سره نژدې وي، او (رتبيل) به وي، ځکه د قديمو نومو د اخر "پال" له پالل څخه دی، خو پالل او پيلل دواړه د پښتو په لهجو کښي سته، او (رتو) هم په هندي نومو او هم په اوستا کښي ليدل کيږي.

په گاتها کښي د روحاني مشر او بزرگ مينوي په معنا و، او د زرتشت لپاره هم د صفت په ډول استعمال شوی، او پخپله زرتشت هم ردجهان بلل سوی دی^(۶۸) په فارسي کښي هم (رد) د هوبنيار او خردمند په معنا و، فردوسي وايي:

بپوشيد درع سـياوش رد

زره راگره پر کمر بند زد

او هم دغه کلمه ده، چي په سنسکريت کښي د ميني رب النوع او زهره ستوري او عشق او محبت ته وايي^(۶۹)

په پښتو کښي د دې کليمې ريښه په راتو کښي سته، چي د ښځي نوم دی، يعني روحاني محبوبه، او مينوي معشوقه، او د نرو نوم راتگل همدغسي دی (رات = رت = روحاني مشر او محبوب) گل هغه تاريخي کولا او کهول دی.

^(۶۸) فروردين يشت ۱۵۲ بند.

^(۶۹) د ډنکن فوربس هندي قاموس ص ۴۲۶.

معنا يې ده: د محبوب مشر له کهوله، خو ملايانو دا نومونه
معرب کړي دي: راحتو؟ راحت گل؟

نو د دغه تاريخي لغوي تحليل په سيوري کښي (رتپيل)
ډېر ښکلی پښتو نوم دی، يعني د عشق پالونکي، مينه
ورمشر، يا د ميني د رب النوع پالونکي، او عربانو حق درلود،
چي دا ښکلی ادبي نوم واخلي او پر خپلو زامنو يې کښيږ دي.

۱۱. بسرش خانان؟ د کرامات حکايت د وجویر لويک زوی
خانان بولي، او په ناقصه خطي نسخه کښي دا نوم
خانان دی، خو د گردېزي د زين الاخبار په خطي دوو
نسخو کښي چي اوس په لندن کښي دي، دا نوم لکه
دمخه چي وويل سوه خاقان دی، په پښتو کښي د خاقان
نوم نه دی رواج، مگر خانان ډېر دی، خاص بيا د رگون
او راولسنان په ملاخيلو قبيلو کښي، ښايي چي کاتبانو
خانان په گردېزي کښي خاقان کړی وي، چي يو مشهور
نوم و.

په هر صورت خانان يا خاقان د "وجویر لويک" زوی و،
چي لومړی پلا له دې کورنۍ څخه مسلمان سو، او د غزني د
باميان د دروازې بتخانه يې مسجد کړ، او د لويک بت يې
هلتنه ښخ کړ، خو دی بيرته مرتد سو، په دې جمله کښي
(بسرش) د فارسي (بسرش) دی.

۱۲. کابلان ساه؟ چي صحيح يې کابلان شاه دی، او دا د
هغه کابلشاه يو بل شکل دی، چي کله کله په ځيني
تاريخي کتابو کښي هم دغه شکل راغلی دی، مثلاً ابن
خرداد به د شاهانو په سلسله کښي "کابلان شاه" هم ياد
وي.^(۷۰)

۱۳. خجل؟ د کرامات په ناقصه خطي نسخه کښي دغسي
ليکلي دي، او داسي ښکاري، چي دا له کابلشاهانو
څخه د يوه نوم و، دا نوم د تامل وړ دی، چي اصل يې
څه و؟ زه داسي گمان کوم، چي دا نوم (خنجل) و، ځکه
چي پخوانو مؤرخانو هم دا نوم راوړی دی: احمد بن
واضح يعقوبي (متوفي ۲۹۲هـ) ليکي، چي المهدي
خليفه په (۱۶۳هـ) کال ځينو شاهانو ته سفيران واستول،
او دوی يې خپل اطاعت ته راوغوښته، چي اکثرو يې د
المهدي اطاعت ومانه، يو له دغو شاهانو څخه ملک
کابلشاه و، چي دی يې "حنجل" باله.^(۷۱)

دا کابلشاه چي د (۱۶۳هـ) په حدود کښي ژوندی و، د
يعقوبي په تاريخ کښي د ده نوم (حنجل) دی، چي د کرامات په
نسخه کښي (خجل) ليکلی، او دواړه سره ليري نه دي، او
داسي ښکاري، چي کاتبانو تصرف پکښي کړی دی.

^(۷۰) المسالك الممالك، د ابن خرداد به، ص ۱۷۰.
^(۷۱) تاريخ يعقوبي ۳ تا ۱۳۱ د نجف طبع ۱۳۵۸هـ.

لومړۍ تورۍ په کرامات کښي (خ) او دوهم په يعقوبي کښي (ن) او دريم (ج) او اخرنۍ په دواړو کښي لام دی، نو له دې څخه (خنجل) جوړېدای سي، چي زما په تخمين به دا کلمه اصلاً (خنجل) وي، ځکه چي په عربي او فارسي قديمو نسخو کښي د (ج او چ) فرق په رسم الخط کښي نه و.

که دا نوم تجزيه کو، داسي به سي: خن چل، خن د خان مخفف دی، لکه په پښتو کلمه خنتما کښي، دا نوم په کاکړو کښي تر اوسه سته، خان + تما يعني د خان له تومني او پښته څخه، تما پخوانۍ کلمه ده، چي په اوستا کښي هم وه، لکه گئوتما (د گئو له تومني = بودا)^(۷۲) او مرتم = مردم (مړ - تما) يعني د مړو له تومني، چي په اوستا کښي هم (مرته) يعني مردنی و^(۷۳) يا سپين تما چي د زردشت د کورنۍ نوم و.^(۷۴)

دغسي نور ډېر کلمات سته چي په اخر کښي تما (تومنه، خټه، کورنۍ) راغلې ده، نو خنتما هم د خان تومني او د خان له خټي او متکبر او مغرور او اصيل په معنا دی، د پښتو خانگل (خان + کهول) هم کټ مټ دغسي نوم دی.

پر دغه اساس د خنجل لومړۍ ټوټه هم (خن) د خان مخفف دی، لکه چي ځني پښتانه خانمړي هم خنمړي او خانگل

^(۷۲) د دکتور جولوس کتاب بودا د ۱۹۰۵م طبع.

^(۷۳) يشا ۲ تا ۴۲.

^(۷۴) يسنا ۱۹.

هم خنجل بولي.

دوهمه ټوټه يې (چل) ده، چي په پښتو طرز، سلوک، رفتار ته وايي، ملا میران کندهاري شاعر ويلي و:

نه په "چل" د عشق پوهيږي نه يې زده دی

لغورن مچ دی بونيږي رقيب

نو "خنجل" يعني د لوړو عالي او خاني سلوک خاوند، چي داسي سړی حتماً بايد پښتون او پښتو ژبی وي.

۱۴. بلسان خلجي که لويک گف: دا لويک نه دی معلوم

چي نوم يې څه و؟ خو داسي ښکاري چي خنجل کابلشاه، دا بيت د "لويک" له خولې رالېږلی دی، او ښايي چي دغه "لويک" له خنجل سره په کابل کښي و. ځکه چي د دې دوو کورنيو خپلوي په تاريخي روايانو کښي دمخه ثابته سوه، نو ممکنه ده، چي دا "لويک" هم د خنجل خپل وي.

اما دلته د غور خبره دا ده: چي "لسان خلجي" کومه ژبه وه؟ زما سره ډېر تاريخي او ژبني دلايل سته چي خلجي دغه اوسنی غلجي دی، چي له قديمه د غزني په غرو او رغو کښي اوسي، او د زاولستان پخواني خلک دي، دلته به زه په لنډه يوڅو دليله راوړم چي دا خبره لږ څه ښکاره سي:

خلجي او غلجي يا غلزي په اصل کښي (غرزي =

کوهزاد^(۷۵) يعني د غرو خلک، چي دا کلمه په غرج، غرچه، او غلچه او نورو ډيرو تاريخي کلماتو کښي سته، او کله (غ) په (خ) هم اوږي، او غلجي، خلجي سي.

د هند "خلجيان" چي په پېړيو يې هلته سلطنت کړی دی، دغه پښتانه غلجيان وو، د دوی په نوم ډېر ځايونه هم سته، لکه: خلج (په روزگان کښي) خلج (د هلمند د ناوي)^(۷۶) خلج (د غزني) چي ياقوت هم په معجم البلدان (۲ تا ۳۸۱) کښي خلج غزني ته نژدې د زابلستان له سيمو څخه ښودلی دی. د قبايلو او ځايو په نومو کښي کله (خ) په (غ) اوږي لکه خرخيز - قرغيز او دغور اوسنی ساغر، چي منهاج سراج ساخر ضبط کړی دی، او اصلاً "سورغر" و.^(۷۷)

دا خبره چي خلجيان د چنگېزخان د زوم خالچ خان له نسله دي، او محمد قاسم فرشته د نظام الدين احمد بخشي هروي له طبقات اکبري رانقل کړې ده^(۷۸) تاريخي صحت نه لري، ځکه دا نا ممکنه ده چي پس له (۶۲۰هـ) د چنگېزخان له

(۷۵) د شاهنامې په ملحقاتو کښي د کک کوهزاد حال سته، چي د دغو افغانانو مشرو، او دوی د زابل د سيمو په غرو کښي پراته وو، دغه کوهزاد کټ مټ د (غزني) فارسي ترجمه ده. (د شاهنامې ملحقات ج ۵، ص ۳۳)
(۷۶) دا خلج، اصطخري هم د هلمند په ښارو کښي ياد کړی دی (اصطخري، ص ۲۴۵)

(۷۷) طبقات ناصري ۱ تا ۳۸۷ د حبیبی طبع، کوټه.

(۷۸) تاريخ فرشته ۱ تا ۸۸.

عصره بيا تر اوسه په (۶۰۰) کاله کښي د يوه سړي له نسله په ميليونونو خلک او قبايل پيدا سي.

خلجيان يا غلجيان خو درې قرنه تر چنگېز دمخه په دغو ځايو کښي ساکن وو، او ډېر شهرت يې لاره، د حدود العالم مؤلف په (۳۷۲هـ) کښي وايي: "د غزني په اطرافو کښي خلج، ترکان (دا کلمه غلطه چاپ شوې ده خلج) پراته دي، او تر بست او گوزگان او بلخ او تخارستانه پونده دي، او ورشوي او د خرځايونه او ډېر پسونه لري".^(۷۹)

تر ده دمخه بل اسلامي جغرافياوال ابن خرداد به (۲۳۰-۲۳۴) هم د خلجيه نوم اخلي، او وايي چي خرلخ تورکان طراز ته نژدې د ژمي هستوگني لري، او هم دوی ته نژدې د خلج (خلجيه) د ژمي ورشوي دي.^(۸۰)

ابراهيم بن محمد اصطخري (۳۴۰هـ) وايي:

"خلج يوه ډله تورکان وو، چي خورا پخوا د هند او سيستان تر مينځ د غور شاته راغله، پسونه يې لرل، کالي او ژبه او کره وږه يې لکه د تورکانو داسي وو"^(۸۱)

ځيني مستشرقان په دې عقیده دي، چي دغه غلجي د هفتاليو بقايا دي، مارکوارت وايي: "خلج يا خولچ د هفتاليو

(۷۹) حدود العالم، ص ۶۴ د تهران طبع.

(۸۰) ابن خرداد به، ص ۲۸.

(۸۱) اصطخري، ص ۲۴۵.

قبائيلو پاتي برخي دي، چي په شامي کتابو کښي په (۵۵۴م) Khwlas راغلي^(۸۲) او بيا په (۵۶۹ع) کال سفير ريمرچوس دغه کلمه خو لير راوړې ده. او دا نظريه موږ کټ مټ د محمد بن احمد څوارزمي په کتاب کښي (۳۷۰هـ) هم وینو، دی وايي: خلج او کبجيه^(۸۳) تورکان (دا کلمه غلطه کنجینه چاپ شوې ده) د هياطله له پاتيشونکو څخه دی، چي په تخارستان کښي دشان او شوکت خاوندان وو.^(۸۴)

دا خلجيان له افغانانو سره يوځای موږځانو ياد کړي دي. او داسي ښکاري چي دوی ډېر سره نژدې او يو قام وو، ابو نصر محمد بن عبد الجبار عتبي (۴۱۵هـ) د سبکتگين په فتوحاتو کښي ليکي: "افغانيه او خلج ده ته ايل او په زور يې په خدمت کښي داخل کړه سوه"^(۸۵) چي ابن اثير هم کټ مټ دغه روايت راوړی دی.^(۸۶)

^(۸۲) ايران شهر، تر ۲۵۱ وروسته.

^(۸۳) دا د بيهقي کچي او د منهاج سراج کوچي. او د عربو قصص، او د شاهنامې د ملحقاتو کوچ، او د ارمني مؤرخ موسس کلن کتوتس: کمچک هفتاليت، او

اوسني کوچی دی.

^(۸۴) مفاتيح العلوم، ص ۷۲.

^(۸۵) تاريخ يميني، ص ۲۶.

^(۸۶) الکامل، ۸ تا ۳۴۸.

مينارسکی په صراحت سره وايي: دغه خلج تورکان او د اوسنيو غلجو افغانانو اسلاف وو، او بارتولد او هيگ هم په اسلامي انسائيکلو پيډيا کښي دغسي ويلي دي.^(۸۷) دا خبره يقين ته نژدې ده: چي خلجي يا غلجي او ابدالي به له پخوانو هفتاليانو او زابلي پاچهانو سره نژدېوالي لري، ځکه چي دغه هفتاليان (هياطله) هم په دغه زابلستان کښي چي اوس هم غلجي او ابدالي اوسي، پاچهان وو، او پر سکو، چي د دې پاچهانو شکلونه کښل سوي دي، هم کټ مټ د دغو اوسني پښتنو کره وره ته ورته دي، جگي پزي، غټي سترگي، گڼ وېښتان، قوي بدنونه يې عينا د پښتنو دي، او لکه ميسن چي ليکي: د نورستان پخوانو کافرانو مطلق پښتانه پخپله ژبه اودل Odal بلل، چي دا کلمه هغه هفتل (ابدالي) ده (د ميسن سفرنامه، صفحه ۸ جلد ۱ طبع لندن ۱۸۴۲ع) احمدشاه ابدالي وايي:

توله يو دي که غلجي دي که اودلي

ښه هغه چي آئينه د زړه صفا ده

نو خلج يا غلجي د هغو تورکانو او غزانو له نسله نه دي، کوم چي په غزنوي دوره کښي او بيا د سلجوقيانو په زمانو کښي خراسان ته راغلي وو، بلکه تر اسلام دمخه چي کوم

^(۸۷) د مينارسکي حواشي پر حدود العالم، ص ۳۴۸ د اکسفورډ طبع.

هفتالي اريائي اقوام په تخارستان او زابلستان کښي وو، زموږ غلجيان به دهغو سره خپلوي لري، او د دې غلجو حملې پر هند د هفتاليو سره شروع سوي، او تر (۸۰۰ هـ) پوري دوام لري، چي د دوی غتي شاهنشاهی هم په هند کښي وې، او اسلام يې تر بنگاله خپور کړی و، او د دوی له نومو سره د (خان) لقب هم د (هون) د کليمې اوښتی شکل دی، ځکه چي (ه) په (خ) اوږي لکه قدیم هوارزم، اوسنی خوارزم، د تورکو هانم او زموږ خانم. د دې خبري لپاره هم موږ تاريخ سندونه لرو: مثلاً د تورکو معروف لغوي محمود کاشغري (۴۶۶ هـ) ليکي:

"غزان ۲۴ قبيلي دي، مگر د "خلجيانو" دوې قبيلې په دوی کښي ځانونه نه شميري او بيلي دي." (۸۸)

همدغه مؤرخ د تورکانو په قبایلو کښي د "خلج" يا خلجيانو ذکر کورب نه کوی، او ځکه چي دی پخپله تورک او په ژبه او عنعناتو يې پوه و، نو د ده قول په دې بابت کښي مستند او قديمتر دی.

محمد بن نجيب بکران (د ۶۰۰ هـ حدود) داسي ليکي:

"خلج قومی از ترکان از حدود خلج بحدود زابلستان افتادند و در نواحی غزنین صحرا يست آنجا مقام کردند، پس بسبب گرمی هوا، لون ایشان متغیر گشت و بسیاهی مایل شد

(۸۸) دیوان لغات الترك ۳ تا ۳۰۷.

وزبان نیز تغیر پذیرفت ولغتی دیگر گشت، و خلج را مردمان به تصحیف خلج خوانند." (۸۹)

له دې څخه ښه ښکاري، چي دغه خلجيان له تورکي قبایلو څخه په دغه وخت کښي بېل وو، او د خلج او خلج تر مینځ التباس او تصحیف موجود و، منهاج سراج هم طبقات ناصري کښي د خپل عهد ډېر ملوک په هند کښي ښيي خو هغه چي تورکان دي، هغه ترک بولي، او هغه چي خلجيان دي، خلجي يې بولي، چي د غور له گرمسیره هلته تللي او پادشاهی يې جوړي کړي وې، لکه ملک خان خلج، محمد بختيار خلجی، محمد شیران خلجی، علي مردان خلجی، حسام الدين عوض حسين خلجی، عياث الدين خلجی (۹۰) او ډير نور خلجي مشاهير چي له ترکانو بېل وو، حتی ضياء برنی د هند مؤرخ (د ۷۵۸ هـ) حدود) پخپل تاريخ فہررؤز شاهی کښي يو خاص فصل لري، چي بايد شاهی د تورکانو وي، خو هغه وخت چي ملک جلال الدين خلجی د دهلي پر تخت کښېنوست، نو دی ليکي: چي خلک ډېر متاثر وو، چي څنگه يو خلجی د تورکانو پر تخت کښېنستلای سي؟ دلته داسي ليکي:

"ملک خلجيان شہريان را بغایت دشوار نمود" (۹۱)

(۸۹) جهان نامه، ورق ۱۷ خطي، د مينارسکي په حواله.

(۹۰) طبقات ناصري ۱ تا ۴۹۵ وروسته، د حبيبي طبع، کوټه.

(۹۱) تاريخ فيروز شاهی، ص ۱۷۳ د کلکتې طبع.

له دغې خبرې څخه هم دا ښکاري: چي خلجیان، تورکان نه وو، که نه وي نو ولي به خلکو د تورکانو د تخت و تاج پر ضیاع افسوس کاوه^(۹۲)، بلکه دغه خلجیان چي په هند کښي د مدنیت او سلطنت یو ښکلی اثر پر ایښی دی، په اصل او نسب د افغانستان له غلجیانو څخه وو.^(۹۳)

بارتوله وايي:

"له څلورمې هجري پېړۍ څخه موږ خلجیان د افغانستان په جنوب کښي د سیستان او د هند تر منځ وینو، او دوی د هغو ترکانو پښتانه شوي بقایا دي، چي د اصطخري په قول په قدیمو زمانو کښي دلته راغلي وو، او دغه اوسني پښتانه غلجي چي د ترنک او ارغنداو په لوړه وادي کښي اوسي، هم له دغه نسله دي."^(۹۴)

نو دغه تورکان چي په قدیمو زمانو کښي زابل ته راغلي وو، هغه هفتالیان (هیاطله، هون) وو، چي یو نیم زرکاله دمخه له پښتنو سره گډ، او دلته د پښتنو د اکثریت په سبب بالکل پښتانه سوي وو، او کوم وخت چي دوی په هند کښي سلطنتونه جوړ کړل، بالکل پښتانه وو، او پښتنو دغه خپل خلجي گڼل،

^(۹۲) خلجیان تورکان نه وو، د دې تفصیل وگورئ د هند د تاریخ د کانکرس رویداد ۱۹۳۹ م.

^(۹۳) تذکره بهادران اسلام ۲ تا ۳۳۱.

^(۹۴) اسلامي انسائیکلو پیډیا، ۳ تا ۸۷۶.

مثلاً: خوشحال خان خټک، سلطان جلال الدین خلجي (۶۸۹-۶۹۵ هـ) په صراحت سره غلجي گڼي او وايي:

بیا سلطان جلال الدین پر سریر کښناست
چي په اصل کښي غلجي د ولایت و^(۹۵)

له دغو ټولو تاریخي اسنادو څخه دا ثابتیږي، چي خلجیان پښتانه وو، او دغه اوسني د غزني دغرو او رغو غلجیان دي، چي د جهان نامي د مؤلف په قول یې ژبه هم بېله وه، او هغه نو دغه پښتو ده، چي تراوسه هم د ټولو غلجو ژبه ده، او د کرامات په دغه حکایت کښي هم "لسان خلجیه" بلله شوې ده، او د دغه "لویک" ژبه هم پښتو وه، ځکه چي دغه بیت پښتو دی، او وروسته به یې ولولی:

۱۵. هندوان ساه؟ دا کلمه هندوان شاه ده، په پهلوي او قدیم فارسي ادب کښي هندوان، هند ته ویل کېده^(۹۶) د شاهنامې^(۹۷) په ملحقاتو کښي چي د زابلي افغانانو او د دوی د مشر کک کوهرزاد قصه راغلې ده، داسي وايي:

^(۹۵) د خوشحال خان خټک کلیات ص ۶۶۹، د حبیبی طبع، کندهار.

^(۹۶) سبک شناسي ۲ تا ۲۷ د تهران طبع.

^(۹۷) دا ملحقات د فردوسي نه دي، بلکه کوم بل شاعر پس له (۶۰۰ هـ) په شاهنامې پوري نښلولي دي. خو قصې یې بالکل له تاریخي اصالته خالي نه ښکاري.

که نزدیک زابل بښه روزه راه پکې کوه بد سر کشیده بماه
بیکسوی او دشت خرگاه بود دگردشت زی هندوان راه بود
نسته دران دشت بسیار کوچ زافغان ولاچین وکرد وبلوچ^(۹۸)

دلته مقصد دغه د ارگون او وازي خوا لوی دښت دی،
چي د هند خوا ته د گومل او کورم له درو څخه لاري وې، او
کوچ هم هغه کپچي او کبجینه دی، چي تراوسه هم غلجیان
کوچي بلل کیږي، او دوی کیږدی (خرگاه) له دغه دښته د
اباسین غارو ته په ژمي کوچ کوي.

ابو منصور موفق بن علی هروی (د ۳۶۰ هـ حدود) وايي:

"وآن دیگر داروها کی به هندوان موجود است، ازاین
دیگر اقلیمها نیابند"^(۹۹)

نو هندوان شاه، د هندوستان شاه و.

۱۶. نیسه؟ دا کلمه نېسه ده، چي اوس يې په فارسي نواسه
او په پښتو لمسی، نمسی، نوی بولي، بیهقي د دغي
کلمې مفرد نېسه او جمع يې نېسگان راوړي^(۱۰۰) د یوه
زاړه فارسي تفسیر په خطي نسخه کښي چي په کیمبرج
کښي سته، هم نېسه راغلې ده "و اورا فرزند دا دیم
ونېسه برسر" (ورق ۳۴ ب) فخر مدبر مبارکشاه لیکي:

^(۹۸) د شاهنامې ملحقات، ج ۵ ص ۳۳، د تهران طبع.

^(۹۹) الابنیه عن خفایق الادویه، ص ۱ (خطي).

^(۱۰۰) تاریخ بیهقي، ص ۲۲۱ تا ۶۷۳ د تهران طبع.

"سند نبال نېسه شاه کابل از پایان هندوستان باز آمده
بود."^(۱۰۱)

امیر خسرو وايي: صفت ذات او همين نه بس است، که
رسول خدای رانېس است.

ځکه چي افلح د گرديزي په قول، د خاقان (خانان)
لمسی و، نو دا لکمه حتماً نېسه ده، او د اصل (نېسه) معنی نه
لري، او د بیهقي له استعماله هم ښکاري، چي په غزني کښي
مروجه وه.

۱۷. یشاني بنست؟ دا جمله غالباً داسي ده: بشاهي
بنشست، يعني پر شاهي کښېنوست، او شاهي په
پهلوي او لومړنۍ فارسي کښي د سلطنت او مملکت په
معنا هم و.^(۱۰۲)

وروستني کلمات داسي دي: بتخانه لویک برکند و
مزگت بیکرد، يعني د لویک بتخانه يې وړانه کړه، او پر ځای
يې مسجد جوړ کړ.

۱۸. سلطان سخي سرور: دا سړی د هند او پنجاب په سیمو
کښي ډېر شهرت لري، او د مشهورو اولیاؤ په ډله کښي شمیرل
کیږي، مفتي غلام سرور لاهوري لیکي: د ده نوم سیداحمد او
مشهور په سخي سرور سلطان و، د ملتان له ولیانو څخه دی،

^(۱۰۱) آداب الحرب والشجاعه، ص ۲۸ د لاهور طبع.

^(۱۰۲) سبک شناسي ۱ تا ۴۲۹.

چي خلک يې "لکه داتا" بولي، او نسب يې حضرت علي (کرم الله وجهه) ته رسيږي، د پلار نوم يې سيد زين العابدين و، چي د ملتان په کرسۍ کوټ کښي ساکن و، او د عايشې کهوکهرې سره يې واده وکړ، او سيد احمد او عبدالغني دوه زامن ځني پيدا سوه، دغه سيد احمد په بغداد کښي د حضرت عبدالقادر جيلاني^(۱۰۳) او شهاب الدين سهروردي^(۱۰۴) حضور ته ورسيد، او بيا يې په لاهور کښي له محمد اسحاق لاهوري څخه علوم ولوستل، وروسته مفتي لاهوري د ده کرامات شميري، او د شهادت تاريخ يې د شاه کوټ د غره سره سره چي اوس يې مزار هم هلته دی په (۵۷۷هـ) گڼي^(۱۰۳).

دا سيد احمد د خپل روحاني سطوت او شکوه له رويه په "سلطان" مشهور سوی و، دی پسله شېخ علي هجويري د هند په خاوره کښي د اسلام خورا لوی مبلغ دی، حتی چي د هندوانو قبایل په جالندهر کښي خپل ځانونه تر اوسه هم "سلطاني" او ده ته منسوب بولي^(۱۰۴) او په عيسوي پنځلسم او شپاړسم قرن کښي دغه سلطاني فرقه ډېره مشهور وه. او د پنجاب جات ټول سلطاني وو، چي دوی به د فروري په منځ کښي د سخي سرور زيارت له، ډېره غازيخان ته راتله، خو د سکهانو د حکومت په وختو کښي ديوان ساون مل د ملتان حاکم دوی منع کړل، تر

^(۱۰۳) خزينة الاصفيا ۲ تا ۲۴۸.^(۱۰۴) د جالندهر گزتيير، ص ۱۲۱.

نولسمي پېړۍ پوري چي د لودهيانې او جالندهر گزتيير ليکل کېدی، دغه سلطاني هنود موجود وو.^(۱۰۵)

دا سخي سرور چي د حضرت عبدالقادر جيلاني رحمه الله عليه (۴۷۰ - ۵۶۱هـ) او د شېخ شهاب الدين سهروردي (۵۳۹ - ۶۳۲هـ) معاصر بلل سوی دی، په هغو سيمو کښي چي د خراسان د خلکو د تگ او راتگ لاري وې، يعني په ملتان او ډېره غازيخان کښي اوسېد، نو ځکه پښتانه هم د ده مريدان وو، او بنايي چي دی پخپله هم د لوست لپاره، غزني ته راغلی وي، ځکه چي دغه وخت د غزنويانو دوره وه، او غزني د علم ثقافت او تصوف مرکز و.

د کرامات د دغي ناقصي نسخې څخه ښکاري، چي دغه کتاب خاص د ده پر کراماتو ليکلي سوي و، او ټول حکايات يې هم د ده په څوارقو اړه لري، چي يو مثال يې دغه موجود حکايت، او د غزني په مسجد کښي د "لويک" د بت کشف کول او له مخکي څخه را ايستل دي.

۱۹. باين مزلت؟ دا کلمه هم يقيناً مزگت ده، مزلت معني نه لري.

۲۰. کشف سدس؟ دا کلمه شدش ده، يعني ده ته کشف سوه.

۲۱. درتالوت؟ صحيح ډول په اوسنۍ املا ولولئ:

^(۱۰۵) آب کوثر، ص ۹۱.

۲۲. از شهر غزنه پرجاست؟ برجاست دلته معني نه ورکوي، دا کلمه برخاست ده، اوس دا حکايت په صحيح ډول په اوسنۍ املا ولولئ:

"ابوجامد الزاولي را درتاريخ غزنه، از حسن صفاني روايت است: که در بلده غزنه بر درب باميان مسجد يست عظيم، که آنرا مزگت افلخ (افلح؟) لويک خواندندی، و اين بتخانه عظيم بود، که وجوير لويک، برخدمت رتبيل وکابلشاه کرده بود.

چون پسرش خانان (خاقان) به مسلمی آمد، صنم لويک را نيارست شکستن، وانرا دران مزگت بزمين اندر کرد، وبتابوت سيمينه درنهاد.

کابلان شاه خنچل، اين بيت فرستاد بلسان خلجيه، که لويک گفت: (۱۰۶)

خانان (خاقان؟) باز هندوان شاه شد، و چون نېسه او افلخ (افلح؟) بشاهي بنشست، بتخانه لويک برکند و مزگت بکرد. چنين روايت کنند:

چون سلطان سخي سرور، باين مزگت شد گفت: بوی صنم شنوم، نیک دید و کشف شدش، زمين برکافت و صنم لويک برکشيد درتابوت سيمينه نهاده، انرا بشکست وسيم را (به) بنای

(۱۰۶) د دې بيت صحيحه املا او معاني به وروسته راشي.

مسجد داد، وېکرامت آن ولی الله، بوی کفر وهندوئی از شهر غزنه برخاست. (ورق ۱۵ خطي)

د خلجي ژبي پښتو بيت

اوس به دغه د "لسان خلجيه" د بيت الفاظو ته څير شو، گمان کوم چي دا پښتو دي داسي:

په زمي کزنه بنخيد لويک لويانو بويله لويو
کښه تور به براغلوم (بلوم؟) ممله تيزيو په ملا

د دې بيت هره مصرعي پنځلس هجاوي لري.

۱۵	۱۴	۱۳	۱۲	۱۱	۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱
با	لو	يله	يو	نو	يا	لو	يک	لو	خيد	ښه	نه	گز	زمي	په
ملا	په	يو	ز	تي	له	مم	لوم؟	به	وم	غل	برا	به	تور	کښه

په اوسنۍ املا داسي کيږي:

په زمي غزنه بنخيد لويک لويانو بايله لويو
کښه تور به براغلوم (بلوم؟) ممله تازيو په ملا

د کلماتو تحليل:

۱. زمي: دغه اوسنۍ مخکه او د فارسي زمين ده، دا کلمه عيناً په فارسي پخواني ادب کښي په دغه شکل سته، فخرالدين گرگاني (۴۴۶هـ) وايي:

چو اېن مایه نبودی رستنی را
نبودی جانور روی "زمی" را^(۱۰۷)

نظامي وايي:

اساسيکه د آسمان و "زمی" است
باندازه قدرت آدمی است

اسدي طوسي (متوفي ۴۶۵ هـ) وايي:

زمین جای آرام هر آدمی است
همان خانه کردگار "زمی" است^(۱۰۸)

په اوستا کښي زم (مځکه) او په پهلوی زمیک د اسمان
په مقابل کښي و^(۱۰۹) او زمیاد د مځکی او ودانی پرېنښته
وه^(۱۱۰) داسي ښکاري چي زمی پخوا په پښتو کښي هم وه، چي
وروسته زمکه یا مځکه د پهلوی، زمیک، ته نژدې ځني جوړه
سوه.

۲. گزنه: په اصل کښي (گزن) ده، چي د گزنه = غزنه ناقصه
املا ده دا کلمه په سغدي ژبه (گزنک) او د معاني په

^(۱۰۷) ویس ورامین ۳.

^(۱۰۸) فرهنگ دهخدا، ص ۶۶.

^(۱۰۹) یشتها ۸، ۱۳، ۹۵.

^(۱۱۰) مزد یسنا و ادب فارسي، ص ۴۳۲.

کتابو کښي گزن او معنا يې خزانه ده^(۱۱۱) او په
سنسکريت کښي کجن يا جگن وه، چي عريو هم دغه
کلمه معربه کړه، ابو منصور موهوب بن احمد بن محمد
الخصر جواليقي (۴۶۵ تا ۵۴۰ هـ) ليکي: الکنز: فارسي
معرب و اسمه بالعريه مفتوح،^(۱۱۲) نو د عربي کنزد
فارسي گنج معرب شکل دی^(۱۱۳) چي قديم شکل يې
گزنه = گنزه = غزنه و.

په فارسي کښي مرغوزن يا مرغزن (گورستان) ته وايي،
او دغه قديمه ريښه لري (مر + غزن = خزانه مردگان = گورستان
چي دا کلمه په هراتي فارسي کښي وه،^(۱۱۴) امامي
هروي وايي:

آن جهانداري که گشت اندر نبرد
مرغزار از زخم تيرش، مرغزن
منو چهری وايي:

وقت صلحش کس نداند "مرغزن"
از مرغزار وقت خشمش کس نداند

^(۱۱۱) سلطنت غزنويان ۳۵۷ د پروفيسر بن ونيسټ په حواله.

^(۱۱۲) المعرب من الكلام الاعجمي، طبع دار الكتب المصرية ۱۳۶۱ هـ.

^(۱۱۳) سواء السبيل الى معرفته المعرب والدخيل، طبع لاهور ۱۹۰۳ هـ.

^(۱۱۴) طبقات الصوفيه، ص ۲۱۳ خطي.

مرغزار از مرغزن،^(۱۱۵) نوگزن = غزن: مجمع او مخزن ته وايي، چي د غزنه قديم نوم گزنه په پښتو کښي و، او دا يې ځکه گزنه باله، چي په دې کوټ کښي به تل د شاهانو خزاني محفوظي وي، او غزنه د گزنه د کليمې وروستنی لغوي تحويل دی.

۳. سحید لویک؟ دا کلمه هم د "لویک" بت د ښخولو او مخکي کینلو (کافت) په قرینه، چي په دې حکایت کښي ذکر شوی دی، د پښتو (ښخید) ده، له ښخ او ښخول څخه چي د مفرد غایب صیغه ښکاري، او اوس موږ وایو (ښخ سو) گمان کوم چي د (ښخیدل) مصدر پخوا پخپله مستقیم مشتقات درلوده، او (ښخ کیدل) د ژبي د وروستني فتور نښه ده - او د صیغې اخیر (ید) د فارسي له هروي لهجې سره ډېر نژدې دی. چي پخوا د مفرد غایب لپاره راتی: مثلاً وی نان خوردید (وی نان خورد) احمد استاد محمود اید (احمد استاد محمود است).

نو ښخیدلویک هم دغه معنا لري: ښخ سو لویک، د خواجه عبدالله انصاري په طبقات الصوفیه کښي چي په هروي لهجه دی، ډېر داسي مفرد غایب صیغې سته^(۱۱۶)

^(۱۱۵) دیوان منوچهری، ص ۶۶.^(۱۱۶) د طبقات الصوفیه فرهنگ د حبيبي لیک.

۴. لوی انو: په اوسني املا (لویانو) ده، له دې څخه هم ښکاري، چي د (لویک) د کلمې ریښه هم (لوي) وه، او پښتنو دوی (لویان) هم بلل، دا کلمه اوس هم سته، مثلاً: د کلي مشران او لویان سره راغونډ شول. کریم داد وايي:

پر غويو چي تبری کا
لوی د نشي هسي لوی

۵. بویلا: دا هم د اوسني (بایله) قديم تلفظ دی، بایلل او بویلل (باختن) په یوه معنی دي، تر اوسه د غرو پښتانه (بویلا) وايي يعني (باخت)، او دا د پښتو د لهجو اختلاف دی، چي د ډېغېرو توريو Vowels په ویلو کښي لري، او لکه چي ما دمخه وویل: په قديمو نښانو کښي د مسیدو او وزیرو او اږیدو د لهجو او ادا ډېر اثار ښکاري، بویلا (بایلولوله، بایلو، بایله) ماضي صیغه ده، چي په فارسي (باخت) ورته وايي.

۶. لویا: اوسنی لوی، د هغه لوی که ریښې څخه پر قديم ډول اسم حالت دی، پخوا داسي کلمات ډېر وو، خو اوس لږ دي، مثلاً اوس موږ خندا، ژړا، رڼا، نڅا وایو، خو ځغلا، شنړا، ځلا، زرغا، زلما، ښکلا، ملانه وایو، حال دا چي دغسي ډېر کلمات په پخوانۍ پښتو کښي

وو، او په پخوانو اشعارو کښي مستعمل دي^(۱۱۷) وگورئ په لومړۍ مصرعۍ کښي لويان، لويو دواړه له يوې ريښې دي، او دا ثابتوي، چي د (لويک) لقب هم له دغي ريښې څخه راوتلی دی.

۷. کسه تر؟ دا کلمه کشا تر = کښه تور وه، لومړۍ ټوټه يې کښه له کښل څخه ده، او دوهمه کلمه (توره) ده، چي په ترکيب کښي (ه) حذفېږي، لکه تورن، توريالي.

د توري کلمه په قديمو نومو کښي خورا ټينگه ريښه لري، لکه دمخه ذکر شوي (تورامانا = تورمن) او تروجن پال (تورجن پالونکی) او کشتريه چي په سنسکريت او زړه پارسو او سغدي او اوستا کښي عموماً د پاچا او حکمران او جنگي او توريالي په معنا وه، او د شاه، شار، کشور کليمې هم له دغي څخه راوتلي دي او د پير روښان په خيرالبيان کښي (تورکښ) راغلې ده.^(۱۱۸)

سر الکسندر برنس Burnes تر ۱۸۳۶ع کال دمخه د اباسين په هند (پخواني ويهند) کښي پر سنگ مرمر يوه سنسکريت کتيبه موندلې وه، چي يو غوښي خوړونکی قوم تورکښ Turshcas پر دې سيمه مسلط و.

^(۱۱۷) پته خزانه، ص ۲۳۴-۲۳۹.

^(۱۱۸) شرح يې وگورئ: د پښتو ادبياتو تاريخ ۱-۶۵ د حبيبي ليک

دا ليک يوه برهمن "سري تلکه" Seri Tillaka کښي دی^(۱۱۹) او داسي ښکاري چي دا غوښي خوړونکی تورکښان هغه هفتاليان (هونان) وو، او دوی يې د دلاوري او توريالي تور په سبب تورکښ = کښه تور = کشتريه بلله، چي په دې پښتو بيت کښي کټ مټ دغه کلمه راغلې ده، او کشتريه او کښ تور يا تورکښ د ښکري او عسکر په معنا له قديمه په پښتو ادب کښي موجود وو.

۸. بيراغلوم: دا کلمه غالباً (به براغلوم) ده، چي د بيت د هجايي وزن په تجزيه کښي (برا - غل - وم) ويله کيږي، او بايد مصدر يې براغلول وي، يا براغلل وي، له موقع داسي ښکاري چي براغلول به د فارسي له (آغال، براغلل، براغلیدن) سره يوه لري، اسدي طوسي ليکي:

آغال چنان باشد که کسی را بر کسی طيره کنند تا تاند شود، آن فعل را آغالش خوانند، وسگ را که بر مدم جهانند، بر آغلیدن گویند، فرا لایي گفت:

^(۱۱۹) د دې کتيبې انگرېزي ترجمه وگورئ: کابل د لندن طبع ۱۸۴۲م ص ۱۲۰-۱۲۱ چي اصلي ډبرليک، برنس د ايشياتک سوسائيتي دکلکتې موزيم ته وړی و.

من ز "آغالشت" نترسم هیچ
وربمن شیر "رابر آغالی" (۱۲۰)

دا مصدر په فارسي کښي برغلانیدن او ورغلانیدن هم راغلی دی، چي اوس یې په پښتو ښکارل یا پارول بولي، او په فارسي یې "کسی را بر جنگ تیز کردن" معنا لیکلې ده (۱۲۱) بیهقي لیکي:

"انديشد اين بادشاه که ما بتر سيديم و بگريختيم، و دم ما بگيرد، و بنامه ولايت داران رابرها "بر آغالانيدن" گيرد، و ناچار دوست برما دشمن شود".

بل ځای وايي: که بنده بورتگين را برين قوم "آغاليد" و اوبخواهد آمد". (۱۲۲)

نو په دې پښتو بيت کښي هم "کښه تور به براغلوم" داسي معنا کوي: لښکر به وگمارم او فوځ به پاڅوم، يعني زه به ستا په مرسته خپل لښکر درولېږم.

په پټه خزانه کښي د امير کروړ يوشعر دی، چي په هغه کښي "په ژوبله يو نم "يرغلم" پر تنبهدونو باندي" راغلي دي (۱۲۳) هلته ما دا کلمه پرغالم لوستې وه، ځکه چي د

(۱۲۰) لغت فرس، ص ۳۲۵.

(۱۲۱) برهان قاطع، ج ۱.

(۱۲۲) تاريخ بيهقي ص ۷۵۲-۸۰۵.

(۱۲۳) پټه خزانه، ص ۳۳.

خوشحال خان او نورو متوسطينو په اشعارو کښي پرغلل او يرغال هم د حملې په مفهوم موجود وو، مگر ښايي چي د امير کروړ دغه "يرغالم" هم برغالم وي، د برغلل له لازمي مصدره، چي دغه قديمه ريښه لري، او امير کروړ هم د دغو "لويکانو" د زمانې پاچا دی، چي د دوی د سلطنت غربي خواته پر غور او زور او بادغيس حکمران و، او د ژبي نژدېوالی يې ضروري دی.

۹. بلوم؟ د بيت د هجائي تقطيع څخه بايد دا کلمه دوې هجاوي وگڼو (به - لوم) مگر ما چي هر څه فکر او مطالعه وکړه، د دغي کليمې کوم معقول حل مي ونه موند، او داسي کلمه چي معنا يې له موقع سره ونښلي او منطقي هم وي، ما نه کړه پيدا ځکه دا کلمه دغسي پټه او ناحل سوې پاته سوه.

۱۰. مملا: دا کلمه ظاهراً نهې ده (مه مله) يعني ملتيا مه کوه ځکه چي وروسته هم د بيت په پای کښي (ملا) راغلي ده، مل تر اوسه په پښتو: ممد، معاون او رفيق ته وايي، ملتيا، ملتوب تعاون او رفاقت او همراهي ده، شېخ اسد سوري د پښتو يو قديم شاعر (۴۲۵هـ) وايي:

نه به لاس واخلي له خوره نه به لورې
نه به ملا کړي له بي وزلو له ترار (۱۲۴)

(۱۲۴) پټه خزانه، ص ۴۱-۲۳۴.

ملکيار غرشين (۵۷۱هـ) وايي:

غازيانو راشي - ټول شاوخواشي - د شهاب په ملاشي،^(۱۲۵)
کله (ملي) د پاتېدو او اقامت او باقي بودن په معنا هم
راغلي دي، عبدالقادر خان خټک وايي:

اې يوه خدايه! ژر وران د دنيا سراي کړې!
چي اشنا عالم ترې ځي، نااشناملي
بل ځای وايي:

ناپوهان به يې باور په وداني کا
چي په طمع د سيلاب د اوبو ملي^(۱۲۶)

نو ښايي چي دلته هم (مه مله) يعني مه پاتېږه، دوام مه
کوه، وي.
اما د کليمې آخرنی الف د (ه) پر ځای، اوس هم د غلجو
او وردگو او اړېدو په لهجو کښي سته، مه کوا، مه خورا، مه
ځا، وايي.

۱۲. تيزيو؟ دا کلمه د هجايي تقطيع لپاره بايد (تي-زيو)
ولوستله شي، گمان کوم چي دا هم د ږغيزو توريو د
اوښتلو د سيستم په اثر له (تازيو) څخه (تيزيو) شوې ده.

^(۱۲۵) پښتانه شعراء ج ۱ ص ۵۶ د حبيبي طبع کندهار

^(۱۲۶) وگورئ د عبدالقادر خان ديوان، د حبيبي طبع کندهار.

تازي له قديمه عربي ژبي او عربي قوم ته ويل کېده، په
اوسني محاوره بايد ووايو، (مه مله د تازيو په ملا) يعني مه څه
يا مه پاتېږه د تازيو او عربو په ملگري کښي.
ځکه چي د غزني لويک خانان، جبراً مسلمان سوي وو نو
يوه بل "لويک" له کابل څخه ته په دې بيت کښي وکښل چي:
"های، افسوس! لويک بت د غزني په مخکې کښي ښخ سو، او
لويانو خپله لويي بایلو ده، زه به لښکر درواستوم، ته د تازيانو
(عربو) ملگري مه کوه".

تازي چي پښتانه مسيد او وزير به يې حتماً (تيزي)
وايي، د عربي اقوامو لپاره قديم نوم دی، چي په پهلوي او
فارسي کښي هم مستعمل و، فردوسي په شاهنامه کښي د
عربو او سعد وقاص د حملې پر وخت، دغه کلمه د مطلق عرب
په معنا استعمالوي مثلاً:

که تخت ونه ديهيم بيني نه شهر	کزاختر همه "تازيان" راست بهر
از ايرانيان واز ترک وز "تازيان"	نژادي پديد آيد اندر ميان
نه دهقان، نه ترک ونه "تازي" بود	سخنها پکردار بازي بود

بيا وروسته تازي عربي ژبه هم بولي:

"بتازي" يکي نامه پاسخ نوشت پديد آوريد اندر و خوب وزشت^(۱۲۷)

^(۱۲۷) شاهنامه ج ۵ تر، ص ۳۰۲ وروسته.

اکثره محققان وايي: چي دغه تازي نوم له (طائي) څخه اخیست سوی دی، ځکه چي د بنو طي قبيله ايرانيانو ته ډېره نژدې او ورڅرمه عربي قبيله وه، نو ټول عرب يې په دغه نامه وبلل. (۱۲۸)

دا چي يو ملت د يوې قبيلې په نامه وبلل شي، په تاريخ کښي نور مثالونه هم لري، لکه يونان د يوې قبيلې يونيا په نامه، يا فرس (د عربو ايران) د پرسه قبيلې په نامه چي يونانيانو (پرسيا) وباله، او بيا (پرشيا) سو. (۱۲۹)

او بل مثال يې دا دی: چي په دغه حکايت کښي د پښتنو ژبه يوازي د غلجو په نامه "لسان خلجيه" بلله شوې ده، او دا د کل تسميه په جز ګڼله شي.

دا "تازي" نوم د عربو لپاره ډېر قديم دی، حتی چينيانو هم د تانګ د کورنۍ په سلطنت کښي (۶۱۸-۹۰۷ع) پخپلو کتابو کښي دا نوم تا - شي Ta-Shi ذکر کړی دی، چي په ۹۶۰ع د تا - شي Ta-Shi امير المومنين له خوا شل سفيران د چين د سنگ Sung شاهانو ته راغلل، او د ليو - شي Liao-Shi چيني امپراطور ته هم يو تلشي (تازي) سفير راغی. (۱۳۰)

(۱۲۸) باټولو په اسلامي انسايکلو بېډيا کښي ج ۲، د تاجيک آرټيکل.

(۱۲۹) د شاهنامې فرهنگ، ص ۸۴.

(۱۳۰) په چيني کتابو کښي د مينځنو پېړيو پلټني، د پترچ ميډر تاليفو د لندن طبع ۱۸۸۷ع، ج ۱ ص ۲۶۶.

نتائج

اوس چي تاسو د ۱۴۰۰ کاله پخوا ځني د پښتو ليکونه او اسناد او د لويکانو يو پښتو بيت ټکي په ټکي د لغوي او تاريخي تحليل سره ولوست، نو به د دې څېړني ادبي او لساني تاريخي نتائج لنډ لنډ وليکم.

۱. لويکان، يوه شاهي کورنۍ وه په زابلستان او غزني کښي چي د کابلشاهانو سره يې خپلوي لرله، د دوی نوم له پښتو (لوی) څخه جوړ شوی دی او ژبه يې پښتو وه، او فديمر "لويک" وجوير (هجوير) نومېد د (۱۲۰هـ) حدود.

۲. دغه يو بيت د لويکانو د ژبي نمونه پاته ده.

۳. د دوی د ژبي لهجوي سيستم د وردگو او مسيدو او وزيرو اوسنی ادا ته ورته و.

۴. دوی بتان درلوده، خو وروسته مسلمانان سول.

۵. د دوی جګړې له صفاريانو او غزنويانو سره څو قرنه جاري وې.

۶. د دوی نژادي تقارب له غلجيانو (خلجيانو) سره ښکاري، ځکه چي ژبه يې هم "لسان خلجيه" بللې شوې ده.

۷. د غزني قديم نوم (ګزنه) لکه په سغدي او فارسي کښي چي ريښې لري، په پښتو کښي هم (ګزنه) و.

۸. د پښتو د یوه قدیم نظم ویونکی (لویک) چي د خانان لویک او خنچل کابلشاه معاصر و په (۱۶۳هـ) کښي به ژوندی و، نو دی هم لکه امیرکروړ سوري، د پښتو قدیم شاعر او د هغه معاصرو.

۹. د لویکانو کورنۍ د سبکتگین په لاس ختمه سوه (۳۶۵هـ).

۱۰. پښتو په دغو اوقاتو (۲۰۰هـ حدود) په شرقي خوا کښي پهلوي ته نژدې وه، چي په دې بیت کښي د زمي، گزنه، براغلوم او تازي کلمات له سغدي او پهلوي سره نژدېوالي او اشتراك لري، خو په دغه عصر کښي چي د امیرکروړ شعر هم موجود دی، له دغو اغېزو څخه سپېڅلی دی، نو داسي ښکاري، چي د امیرکروړ ژبه د غور په غرو کښي له دغو پردو اغېزو څخه لیري پاته وه، د زابل او غزني پرخوا د ساساني دورې ثقافت او ژبي اثرونه کړي وو، او ځکه چي دا غرونه او رغونه د هند سياسي او تجارتي لار وه، او د ایران او ماوراءالنهر او عربو خلکو تگ او راتگ دلته ډېر و، نو د دوی ثقافتي او ژبني اثرونه هم یوه طبیعي خبره ده.

۱۱. په مسیحي لومړیو پېړیو کښي چي سپین "هون" (آریایي اقوام) د تخارستان له خوا زابلستان ته راغلل، له دوی څخه هفتالیان (ابدالیان) د ارغنداو او هلمند په ناوو او

غرو او رغو کښي تر کورکه له پخوانو پښتنو سره گډ او میشته شول، چي اوس د ابدالي (دراني) په نامه کښي هغه قدیمه ریښه سته، او بله ډله د غلجي، خلجي، غرخي) په نامه له محلي پښتنو سره گډ سول،^(۱۳۱) د دغو خلکو ژبه دمخه هر څه چي وه، خو دلته په زابلستان کښي له غزني څخه تر سیستانه پښتو سوه، او د دوی گډون له پخوانو پښتنو سره په دغه ژبه کښي ځيني قدیم ترکي کلمات گډل کړل: لکه هون چي "خان" سو، یا اولس، "جرگه" "یرغل" او نور.

خو کوم وخت چي پر دغو هونانو (خانانو) د اسلامي فتوحاتو یرغلونه راغلل، نو دوی غرو ته وخاته، او د دوی لهجه او ادا په غرو کښي پاته سوه، لکه د وردگو او وزیرو او مسیدو لهجې. اما هغه اقوام چي په سیمو کښي وو، د دوی پر لهجو د سیمي د خلکو او مدنیت او ژبو اثر وسو، او تهذیب یې وموند، چي اوسنیو ابدالیو لهجه یې نمونه ده.

^(۱۳۱) ځینو لیکوالو پښتانه دهون له نسله گڼلي دي، مگر دا خبره تاریخي اصالت نه لري، ځکه موږ د هون تر زمانې ډېر دمخه په ریگویدا او د هرډوټ په تاریخ کښي د پکېت او پکتویس ذکر د آمو او اباسین تر منځ، سیمو کښي وینو، او دا ثابت ده، چي پښت = پښتانه درې، څلور زره کاله مخکي هم په پښتونخوا (د هیرډوټ پکتي ایکا) کښي اوسېدل، خو هغه وخت چي په عیسوي لومړیو پېړیو کښي سپین هونان (خانان) پښتونخوا ته راغلل، نو دوی په دې سیمو کښي د پښتنو سره گډ، او پښتانه سول او ژبه یې هم پښتو سوه.

د لويگانو تاريخي ښکارندوی

لويک وجویر (هجویر، وجیر) د رتبیل او کابلشاه په خدمت (کرامات) د ۱۲۰ هـ حدود، لويک خانان د وجویر زوی (د گردیزی: خاقان) مسلمان او بیا مرتد شوی لويک، چي د خنچل کابلشاه معاصرو (د دوی معاصريو بل لويک، د پښتو بیت ویونکی) د ۱۶۳ هـ حدود محمد بن خاقان (گردیزی) د ده نوم اسلامي او هم مسلمان و، د ۲۱۰ هـ حدود، افلخ د محمد زوی (د گردیزی ابومنصور افلخ) د یعقوب لیث څخه په گردیز کښي مات سو ۲۵۶ هـ.

ابو علي (ابوبکر) لويک (طبقات ناصري) یا مطلق لويک (سياست نامه) د کابلشاه د زوی خسر، چي د سبکتگن له لاسه یې په چرخ کښي د خپل زوم (د کابل شاه زوی) سره ماته وکړه ۵۶۳ هـ.

پای

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library